

Бојан Арбутина : Радован Сремац

СРЕМ

1942

SREM

Bojan Arbutina : Radovan Sremac

МУЗЕЈ ЖРТАВА ГЕНОЦИДА

Аутори текста и изложбе

Бојан Арбутина, Музеј жртава геноцида, Београд, Република Србија
Радован Сремац, Музеј наивне уметности „Илијанум“ - Шид, Република Србија

Уметнички директор
др ум Никола Радосављевић

Реализацију изложбе подржали су:
Министарство културе и информисања Републике Србије
Телеком Србија
Фондација Музеја жртава геноцида

GENOCIDE VICTIMS' MUSEUM

Authors of the exhibition

Bojan Arbutina, Genocide Victims' Museum, Belgrade, Republic of Serbia
Radovan Sremac, Museum of Naive Art "Ilijanum", Šid, Republic of Serbia

Art director
Nikola Radosavljević, Ph.D. in Arts

The project is supported by:
Ministry of Culture and Information of the Republic of Serbia
Telekom Srbija
Genocide Victims' Museum Foundation

Црквена ризница Српске православне општине у Шиду

СРЕМ
1942.
SREM

Church Treasury of the Serbian Orthodox Community of Šid

БОЈАН

АРБУТИНА

МУЗЕЈ

ЖРТАВА

ГЕНОЦИДА

АКЦИЈА ВИКТОРА ТОМИЋА У СРЕМУ У ЛЕТО 1942.

Историјски списи први пут помињу утврђе-ни град Врдник 1315. године, подигнут на локалитету где се у античком добу налазило римско утврђење које је служило као осматрачница за војску римског цара Марка Аурелија Проба. Данас је од средњовековног града остала само донжон кула да сведочи о богатој прошлости овог фрушкогорског места. Када се попнете на Врдничку кулу и погледате јужне фрушкогорске падине, пред вама се указују фрушкогорски виногради, жута и зелена житна поља и ливаде, сремски потоци и језера, високо плаво небо и ниски бели облаци. Пред вама се указује Срем, питома равница оивичена двама великим рекама, богата житница, раскршће путева, дом бројних народа кроз векове.

Недалеко од Врдничке куле, када се Иришким венцем крене ка истоку, наилази се на монументално спомен-обележје *Слобода* аутора Сретена Стојановића. На неколико десетина метара високом обелиску, „жена-победа“ високо подигнутим рукама позива народ на устанак

VIKTOR TOMIĆ'S ACTION IN SREM IN THE SUMMER OF 1942

Historical writings first mention the fortified town of Vrdnik in 1315, built on the site where in ancient times there was a Roman fortification that served as an observation post for the army of the Roman emperor Marcus Aurelius Probus. Today, only the *donjon* keep of the medieval town remained to bear witness to the rich past of this place in Fruška gora. When you climb the Vrdnik tower and look at the southern slopes of Fruška gora, you can see vineyards of Fruška gora, yellow and green wheat fields and meadows, streams and lakes in Srem, high blue sky and low white clouds. Srem appears before you, a gentle plain bordered by two large rivers, an abundant granary, a crossroads, home to numerous peoples throughout the centuries.

Not far from the Vrdnik tower, when you go east along the Iriški venac, you will come across the monumental *Freedom* memorial authored by Sreten Stojanović. On a several tens of meters high obelisk, the “woman-victory” with her hands raised high calls the people to rise up and resist

и отпор завојевачу, док се група одлучних партизана, са пушкама у рукама, одазива и креће у борбу. Рељефни прикази на бочним странама споменика верно дочаравају херојску борбу народа Срема. Поглед са Иришког венца на сремску равницу подсећа нас на страдалничку прошлост испуњену борбом, страхом, надом, на колоне људи одведених у логоре, на хиљаде стрељаних, на усташке симболе и црвене петокраке. Спомен-обележје *Слобода*, подигнуто у част сремских бораца, подсећа савременике на најстрадалнији период у историји Срема – Други светски рат.

Немачке војне формације извршиле су копнену офанзиву на територију Краљевине Југославије из три правца, а са једним циљем – освајање Београда, главног града Краљевине Југославије. Први правац водио је Вермахтову ратну машинерију из Софије преко Ниша до Београда, други се протезао линијом Темишвар – Вршац – Београд, док је трећи пролазио кроз Међумурје, Славонију и Срем. Управо је трећим правцем незаустављиво напредовала Вермахтова Друга армија под командом генерал-пуковника Максимилијана фон Вајкса. Освојивши Нашице, Осijek, Винковце и Вуковар, 11. априла 1941. године, без већег отпора Војске Краљевине Југославије, врата Срема широм су се отворила пред наступајућим немачким трупама. У походу на Београд, немачка војска је ангажовала сремско становништво не-

the invader, while a group of determined partisans, with rifles in their hands, responds and starts to fight. The reliefs on the sides of the monument faithfully depict the heroic struggle of the people of Srem. The view from Iriški venac to the Srem plain faithfully reminds us of the suffering past filled with struggle, fear, hope, the columns of people taken to the camps, the thousands of those who were shot, the Ustasha symbols and the red five-pointed star. The *Freedom* memorial, erected in honor of the Srem fighters, reminds contemporaries of the most painful period in the history of Srem – the World War II.

German military formations carried out a land offensive on the territory of the Kingdom of Yugoslavia from three directions, with one goal – the conquest of Belgrade, the capital of the Kingdom of Yugoslavia. The first route led the Wehrmacht's war machinery from Sofia via Niš to Belgrade, the second stretched along the Timisoara-Vršac-Belgrade line, while the third passed through Međumurje, Slavonia and Srem. It was in the third direction that the Second Army of the Wehrmacht under the command of General-Lieutenant Maximilian von Weix advanced unstopably. Having conquered Našice, Osijek, Vinkovci and Vukovar on the 11th of April 1941, without much resistance from the Army of the Kingdom of Yugoslavia, the gates of Srem opened wide before the advancing German troops. In the campaign against Belgrade, the German army hired the population of

мачког порекла, углавном припаднике Култур-бунда, за разоружавање припадника Војске Краљевине Југославије, док је остало немачко становништво дочекало „ослобођење“ организујући јавне манифестације у оквиру којих су поздрављали немачку војску високо уздигнутим рукама, у свечаним немачким народним ношњама, машући заставама са кукастим крстовима. Истовремено, припадници усташког покрета су, уз подршку присталица Хрватске сељачке странке и Влатка Мачека, преузимали власт на територијама преко којих су немачке трупе прошле у свом походу на Београд.

Ипак, иако су заједнички учествовали у борби против Војске Краљевине Југославије и у успостављању нових локалних власти на подручју Срема, убрзо су избиле несугласице између немачких и хрватских окупационих снага у погледу територијалних права над сремском равницом. Геостратешки, саобраћајни, привредни и културни значај Срема били су довољни разлози да нацистичка Немачка сматра сремску житницу сопственим „аутономним подручјем“. С друге стране, власти Независне Државе Хрватске имале су сопствене планове са „повијесном хрватском територијом“, те су већ 7. јуна 1941. године *Законском одредбом о источној граници Независне Државе Хрватске* утврдили границу са Србијом. Утврђена граница се протезала од ушћа реке Саве у Дунав, потом узводно Савом до њеног ушћа у Дрину и, даље, њеним током ка југу. Наредна

Srem of German origin, mainly members of the Kulturbund, to disarm members of the Army of the Kingdom of Yugoslavia, while the rest of the German population welcomed “liberation” by organizing public events in which they greeted the German army with their hands raised high, in solemn in German folk costumes, waving flags with swastikas. At the same time, members of the Ustasha movement, with the support of supporters of the Croatian Peasant Party and Vlatko Maček, took over the territories through which German troops passed in their march to Belgrade.

However, although they jointly participated in the fight against the Army of the Kingdom of Yugoslavia and in the establishment of new local authorities in the area of Srem, disagreements soon arose between the German and Croatian occupying forces regarding territorial rights over the Srem plain. The geostrategic, traffic, economic and cultural importance of Srem were sufficient reasons for Nazi Germany to consider the Srem granary as its own “autonomous area”. On the other hand, the authorities of the Independent State of Croatia had their own plans with the “historical Croatian territory”, and already on the 7th of June 1941, with the *Legal Provision on the Eastern Border of the Independent State of Croatia*, they determined the border with Serbia. The established border stretched from the confluence of the Sava river into Danube, then upstream of Sava to its confluence with Drina and, further, along its course to the south. The next point of disagreement

тачка неслагања немачких и хрватских окупатора тичала се територијалне надлежности над Земунском. Франц Нојхаузен, главни немачки опуномоћеник за привреду на подручју окупираних Србије, нарочито се залагао за успостављање немачке контроле, пре свега ради привредног и економског потенцијала Земуна, као и ради земунског аеродрома као значајне стратешке тачке. Ипак, и овај територијални спор је решен у корист Независне Државе Хрватске. Оснивањем Велике жупе Вука са седиштем у Вуковару, 26. јуна 1941. године, власти Независне Државе Хрватске су и формално успоставиле власт на територији окупираних Срема. Велика жупа Вука обухватала је следеће котарске области: Сремску Митровицу, Сремске Карловце, Илок, Ириг, Руму, Стару Пазову, Шид, Винковце, Вуковар и Земун, у којем су усташке власти већ идућег дана, 27. јуна 1941. године, успоставиле сопствене институције након што су дотадашњи органи београдске општине били измештени у Београд. Коначно решење дефинисања опсега усташке власти над Сремом донето је 10. октобра 1941. године, када је успостављена пасошка, девизна и царинска контрола и када су одређени пунктови за прелазак у Београд.

Укључивање Срема у систем Независне Државе Хрватске није означио крај трзавица између Хрвата и Немаца. Приликом именовања жупана Велике жупе Вука дошло је до снажног утицаја на избор истог од стране Бранимира

between the German and Croatian occupiers concerned territorial jurisdiction over Zemun. Franz Neuhausen, the chief German plenipotentiary for the economy in the territory of occupied Serbia, particularly advocated the establishment of German control, primarily for the sake of the economic potential of Zemun, as well as for the Zemun airport as an important strategic point. Nevertheless, this territorial dispute was also resolved in favor of the Independent State of Croatia. With the establishment of the Great County of Vuk, based in Vukovar, on the 26th of June 1941, the authorities of the Independent State of Croatia formally established authority on the territory of occupied Srem. The large county of Vuk included the following county areas: Sremska Mitrovica, Sremski Karlovci, Ilok, Irig, Ruma, Stara Pazova, Šid, Vinkovci, Vukovar and Zemun, in which the Ustasha authorities established their own institutions after the previous authorities of the Belgrade municipality were moved to Belgrade. The final decision defining the scope of Ustasha authority over Srem was made on the 10th of October 1941, when passport, foreign exchange and customs control was established and the crossing points to Belgrade were determined.

The inclusion of Srem in the system of the Independent State of Croatia did not mark the end of friction between Croats and Germans. During the appointment of the large county of Vuk, Branimir Altgajer, the leader of the German minority in the Independent State of Croatia, and

Алтгајера, вође немачке мањине у Независној Држави Хрватској, и Зигфрида Кашеа, немачког посланика у Независној Држави Хрватској. Захваљујући њиховом утицају, за великог жупана именован је др Јакоб Еликер, Немац из Бачке, личност чији се утицај *проширио на сва политичка, војна и друштва питања*, чиме су Немци добили *право извршиоца национал-социјалистичких принципа и најбезобзирније утицајавача свега што се њима догодило*, и који је, као изразити противник свега словенског, *покрећуо иницијативе за многе, ако не и за све најкрвавије акције усташа, Немаца и осталих у Срему*, како је записано у једном од елабората који је израдила послератна Покрајинска комисија за утврђивање злочина и окупатора и њихових помагача на територији Аутономне покрајине Војводине. Такође, бројна друга административна места у Срему заузели су припадници немачког народа чиме су додатно учврстили свој положај. Од укупно десет сремских срезова, Немцима су припала четири среска начелника, од седморице градоначелника – тројица су били Немци, од сто педесет шесторо општинских начелника – седамдесет петоро било је из редова немачког народа. Немачки народ у Срему је тиме готово равноправно учествовао и делио власт са Хрватима у администрацији Независне Државе Хрватске, а самим тим и одговорност за бројне злочине почињене над српским, јеврејским, ромским и осталим народима у Срему.

Siegfried Kasche, the German representative in the Independent State of Croatia, strongly influenced his choice. Thanks to their influence, Dr. Jakob Elikier, a German from Bačka, was appointed as the great prefect, a person whose influence *extended to all political, military and other issues, thus giving the Germans a real executor of National Socialist principles and the most ruthless oppressor of everything that opposes it, and who, as an outspoken opponent of everything Slavic, initiated many, if not all, of the bloodiest actions of the Ustasas, Germans and others in Srem*, as written in one of the reports prepared by the post-war Provincial Commission for the Determination of Crimes and Occupiers and their helpers on the territory of the Autonomous Province of Vojvodina. Also, numerous other administrative positions in Srem were occupied by members of the German people, thereby further strengthening their position. Out of a total of ten Srem counties, four county chiefs went to the Germans, out of seven mayors - three were Germans, and out of one hundred and fifty-six municipal chiefs - seventy-five were from the ranks of the German people. The German people in Srem thus participated almost equally and shared power with the Croats in the administration of the Independent State of Croatia, and therefore took responsibility for numerous crimes committed against the Serbian, Jewish, Roma and other peoples in Srem.

In the mentioned constellation of political forces, the first crimes happened to the Serbian

У поменутој констелацији политичких снага, српско становништво Срема су, на самом почетку окупације, задесили први злочини. Увод у масовне злочине почео је вербално, претњама упућеним српском народу да ће бити *убијани као њеси и њоклани као свиње*, потом присилним радом (попут прања блата са немачких аутомобила на православни Васкрс 1941. године у Ердевику), те пљачком и уништавањем покретне и непокретне имовине. Наредни корак ка масовним злочинима била су хапшења и затварања Срба у затворе широм Срема, при чему су се, бруталношћу и садистичким иживљавањем над ухапшенима, истакли затворски чувари у сремскомитровачкој Кустодији и у вуковарском затвору.

Први масовни злочин догодио се на Савском насипу у близини Босута, већ у пролеће 1941. године, када је 16. усташка сатнија, стационирана у Сремској Митровици, стрељала око три стотине ухапшених Срба из Бијељине. Крајем јуна, талас злочина захватио је и мештане Беочина и Черевиха који су, након хапшења, стрељани у шуми близу Товарника. Место Ловка, на путу од Илока ка Шаренграду, постало је стратиште Свилошана стрељаних крајем јула 1941. године, а већ у првим данима августа страдало је и деветоро Шиђана. Поменуте злочине пратила су и бројна појединачна убиства која су се континуирано спроводила од првих дана успостављања власти Независне Државе Хрватске над свим лицима која су била обележена као реметилачки фактор по нове власти.

population of Srem, at the very beginning of the occupation. The introduction to mass crimes began verbally, with threats addressed to the Serbian people that they would be *killed like dogs and slaughtered like pigs*, then forced labor (such as washing mud off German cars on Orthodox Easter in 1941 in Erdevik), and looting and destruction of movable and immovable property. The next step towards mass crimes were the arrests and imprisonment of Serbs in prisons throughout Srem, where the prison guards in Custody of Sremska Mitrovica and Vukovar prison stood out for their brutality and sadistic treatment of the arrested.

The first mass crime took place on the Sava embankment near Bosut, already in the spring of 1941, when the 16th Ustasha *satnik* (the rank equal to a captain) division, stationed in Sremska Mitrovica, shot about three hundred arrested Serbs from Bijeljina. At the end of June, the wave of crimes affected the townspeople of Beočin and Čerević, who, after being arrested, were shot in the forest near Tovarnik. The place of Lovka, on the road from Ilok to Šarengrad, became the execution ground of the people of Svilo who were shot at the end of July 1941, and already in the first days of August, nine people from Šid were also killed. The aforementioned crimes were followed by numerous individual murders that were carried out continuously from the first days of the establishment of the government of the Independent State of Croatia against all persons who were marked as disruptive factors by the new authorities.

Док су хрватске и немачке снаге чиниле злочине по Срему у првим данима постојања Независне Државе Хрватске, дотле су припадници Комунистичке партије Југославије организовали отпор који ће, у лето и јесен 1941. године, попримити масовније облике. Прва организована акција сремских партизана изведена је у ноћи између 21. и 22. августа 1941, када су из сремскомитровачког затвора ослобођена 32 комуниста захваљујући заједничкој акцији Окружног комитета КПЈ за Срем, Окружног комитета СКОЈ-а и казнионичког партијског комитета. Ослобођени комунисти запутили су се ка Фрушкој гори где су се придружили раније пристиглим партизанима и где су, 9. септембра 1941, у рејону Хајдучког брега, шест километара северно од Шуљма, формирали прву организовану оружану јединицу у Срему – Фрушкогорски НОП одред. Крајем септембра формиран је и други сремачки партизански одред – Подунавски НОП одред. До краја 1941. године, поменути два одреда биће заслужна за бројне диверзантске акције на подручју Срема чији је циљ био онеспособљавање непријатељских комуникација и уништавање њихових ресурса. Континуираним јачањем својих борбених капацитета, партизанске снаге у Срему су, од фебруара 1942. године, отпочеле и нападе на непријатељске снаге, жандармеријске станице и општинске зграде. Од фебруара до јула 1942. године, спроведено је неколико десетина напада чиме

While Croatian and German forces committed crimes in Srem in the first days of the existence of the Independent State of Croatia, until then members of the Communist Party of Yugoslavia organized resistance which, in the summer and autumn of 1941, would take on more massive forms. The first organized action of the Srem partisans was carried out on the night between the 21st and 22nd of August 1941, when 32 communists were released from the prison in Sremska Mitrovica thanks to the joint action of the District Committee of the Communist Party of Yugoslavia for Srem, the District Committee of the Alliance of the Communist Youth of Yugoslavia and the Penitentiary Party Committee. The freed communists headed for Fruška gora where they joined the partisans who had arrived earlier and where, on the 9th of September 1941, in the area of Hajdučki Breg, six kilometers north of Šulj-me, they formed the first organized armed unit in Srem – the Fruško gora National Liberation Movement detachment. At the end of September, another Srem partisan detachment was formed – the Danube National Liberation Movement detachment. By the end of 1941, the mentioned two detachments will be responsible for numerous sabotage actions in the area of Srem, the goal of which was to disable enemy communications and destroy their resources. By continuously strengthening their combat capacities, the partisan forces in Srem, from February 1942, also launched attacks on enemy forces, gendarmerie stations and municipal buildings. From

је непријатељска контрола над Сремом уздрмана. И поред појачаних патрола, заседа и претњи одмаздама, партизански напади се нису утишавали, напротив, постајали су све учесталији и снажнији. Кулминација свих акција отпочела је почетком јула 1942. године, када је одлучено да се покрене акција спаљивања жетве под паролом *Ни зрна житија окућашору*. Ова акција ће остати упамћена под називом *Борба за жетву*, а њене последице ће Сремци осетити на најкрвавији начин током лета 1942. године.

Проглас Подунавског НОП одреда је позвао све житеље Срема (Србе, Хрвате, Немце, Мађаре, Словаке и остале) да одбране од *љачке крваво сћечену лејшину* тако што ће се придружити акцији уништавања свих *државних и њејоколонашких* залиха жита и онеспособљавања пољопривредне механизације. Становници Срема су позвани да сакрију сопствене жетве од непријатеља. Тако је почела акција *Борба за жетву*. Проглас се завршава паролом по којој ће акција остати и упамћена: *Зашто ни зрна житија за фашистичкој окућашору и њејову војску. Уништивајте и њалије све оно што њријада окућашору и њејовим слујама! Најоље с окућашором! Смрт окућашору! Најоље с фашистичким ѡговима! Нека живи Народно-ослободилачка борба! Нека живи јединство народа Срема! Нека живе наши херојски ѡпартизани! Слобода нашем најоћеном народу! Смрт фашизму – слобода народу!*

February to July 1942, several dozen attacks were carried out, which shook the enemy's control over Srem. Despite increased patrols, ambushes and threats of reprisals, partisan attacks did not subside, on the contrary, they became more frequent and stronger. The culmination of all the actions began at the beginning of July 1942, when it was decided to start the action of burning the harvest under the slogan *Not a single grain of wheat to the occupier*. This action will be remembered as the *Battle for the Harvest*, and its consequences will be felt by the people of Srem in the bloodiest way during the summer of 1942.

The proclamation of the Danube National Liberation Movement detachment called on all residents of Srem (Serbs, Croats, Germans, Hungarians, Slovaks and others) to defend the *blood-earned harvest from looting* by joining the action of destroying all *state and five-column* grain stocks and disabling agricultural machinery. The inhabitants of Srem were invited to hide their harvests from the enemy. That's how the *Battle for the Harvest* campaign began. The proclamation ends with the slogan by which the action will be remembered: *Therefore, not a single grain of wheat for the fascist occupier and his army. Destroy and burn everything that belongs to the occupier and his servants! Out with the occupier! Death to the occupier! Out with the fascist bastards! Long live the People's Liberation Struggle! Long live the unity of the people of Srem! Long live our heroic*

Борба за жетву отпочела је 10. јула 1942. године, када су уништене пољопривредне машине на више локација – у близини Сремске Митровице, у Шуљму, Лаћарку, Мартинцима, Нештину, Јарку, Великим Радинцима, да би се акција временом проширила на сва сремска места од Вуковара до Земуна. У ноћима 15/16. и 17/18. јула, дошло је до најмасовнијих паљења летине када су ватре захватиле скоро цео Срем. О поменутих ноћима као *о најсвећлијим ноћима у њојини* пише Душан Лазич Гојко у делу *Сремско крваво лето*. Уз паљење летине и уништавање пољопривредних машина, партизани су континуирано нападали непријатељске снаге при чему се, по обиму борбе, издвајају следећи напади: напади Фрушкогорског НОП одреда на немачке и усташке војнике на железничкој станици у Руми и на немачку и усташку посаду у Великим Радинцима 20. јула 1942; напади Подунавског НОП одреда на домобранску групу 7. чете ваздухопловног школског пука у Петроварадину (28. јула) и на жандармеријску станицу у Шимановцима у ноћи 28/29. јула 1942, као на село Краљевце, када је заробљено 30 домобрана.

Партизанске акције спроведене у јулу 1942. године алармирале су локалне власти Независне Државе Хрватске и фолксдојчерске организације. Већ 16. јула 1942, после *најсвећлије ноћи у њојини*, када је спроведена прва велика акција партизанских снага у уништавању жетве, локалне власти Независне Државе Хрватске

partisans! Freedom to our suffering people! Death to fascism, freedom to the people!

The battle for the harvest began on the 10th of July 1942, when agricultural machines were destroyed in several locations – near Sremska Mitrovica, in Šuljam, Laćarak, Martinci, Neštin, Jarko, Veliki Radinci, so that the action would eventually spread to all Srem towns from Vukovar to Zemun. In the nights of 15th/16th and 17th/18th of July, the most massive burning of the harvest occurred when the fires engulfed almost all of Srem. Dušan Lazić Gojko writes about the mentioned nights as the *brightest nights of the year* in the work *The bloody summer* of Srem. Along with burning the harvest and destroying agricultural machinery, the partisans continuously attacked the enemy forces, and the following attacks can be distinguished according to the scope of the battle: the attacks of the National Liberation Movement detachment of Fruška gora on German and Ustasha soldiers at the railway station in Ruma and on the German and Ustasha crew in Veliki Radinci on the 20th of July 1942; attacks by the Danube National Liberation Movement detachment on the home defence group of the 7th detachment of the aviation school regiment in Petrovaradin (the 28th of July) and on the gendarmerie station in Šimanovci on the night of 28th/29th of July 1942, as in the village of Kraljevac, when 30 home defence fighters were captured.

The partisan actions carried out in July of 1942, alarmed the local authorities of the Independent

почињу да шаљу извештаје у Загреб у којима јављају да су угрожени услед појачаних партизанских активности на терену. Први извештај Министарству унутрашњих послова НДХ у Загребу шаље адвокат др Петар Гвоздић из Сремске Митровице, а за његовим стижу и извештаји усташког логора у Руми, Уреда завода за колонизацију и заповедника 1. сатније 16. усташке бојне стациониране у Иригу.

Истовремено, и представници немачке народносне групе шаљу извештаје о ситуацији на терену, а у цео случај укључили су се и највиши немачки представници у Независној Држави Хрватској – Зигфрид Каше, немачки посланик у Загребу, и Ханс Хелм, немачки полицијски аташе. Током јула 1942, у руке Зигфрида Кашеа и Ханса Хелма стижу извештаји о стању на терену, углавном из Сремске Митровице и Илока, што их приморава да о ситуацији у Срему путем депеше обавесте и Главну управу безбедности Рајха (РСХА) у Берлину. Три дана после обавештавања надређених у Берлину и упознавања са припремама за предузимање шире акције уништавања партизанских снага у Срему, немачке снаге у Срему добијају појачање у виду једног батаљона, три вода оклопних кола и две чете наоружаних фолксдојчера чији је задатак био да, уз садејство Домобранског сремског здруга, чувају жетву од партизанских јединица. Ипак, брза реакција немачких окупационих снага није била испраћена и брзом реакцијом њихових усташких савезника.

State of Croatia and Volksdeutsche organizations. Already as of the 16th of July 1942, after the *brightest night of the year*, when the first major action of partisan forces in destroying the harvest was carried out, the local authorities of the Independent State of Croatia began to send reports to Zagreb stating that they were threatened by increased partisan activities on the ground. The first report to the Ministry of Internal Affairs of the Independent State of Croatia in Zagreb was sent by lawyer PhD Petar Gvozdić from Sremska Mitrovica, followed by reports from the Ustasha camp in Ruma, the Office of the Colonization Institute and the commander of the 1st Detachment of the 16th Ustasha Battalion stationed in Irig.

At the same time, the representatives of the German national group send reports of the situation on the ground, and the highest German representatives in the Independent State of Croatia - Siegfried Kasche, the German deputy in Zagreb, and Hans Helm, the German police attaché- were also involved in the whole case. During July, 1942, Siegfried Kasche and Hans Helm received reports on the situation on the ground, mainly from Sremska Mitrovica and Ilok, which forced them to inform the Main Reich Security Administration (RSHA) in Berlin about the situation in Srem via dispatch. Three days after informing the superiors in Berlin and getting acquainted with the preparations for undertaking a wider action to destroy the partisan forces in Srem, the German forces in Srem received reinforcements in the form of one

Неблаговремено реаговање усташких власти у Загребу приморало је локалне усташе и представнике локалних власти из Срема да формирају делегацију која ће директно отићи у главни град Независне Државе Хрватске и усмено упозорити на озбиљност ситуације у Срему. Током јула 1942, Загреб је посетило неколико делегација из Сремске Митровице, Руме и Сремских Карловаца. Две делегације које су у Загреб отишле из Сремске Митровице биле су најутицајније и најодговорније за страдања која су следовала. Прву делегацију чинили су: др Петар Гвоздић, котарски предстојник Здравко Жежић, усташки логорник Андрија Крзмановић и привредни повереник Велике жупе Вука Фердо Кнез. Сремскомитровачка делегација најпре је посетила министра Драгутину Тота у Министарству обрта, велеобрта и трговина, да би затим, Тотовим посредовањем, делегација доспела и до Анте Павелића. Алармантна ситуација је условила да се, већ неколико дана након посете прве делегације, у Загреб упути и друга сремскомитровачка делегација у нешто измењеном саставу. Другу делегацију чинили су: усташки логорник Андрија Крзмановић, усташки таборник Мато Ципријановић, побочник усташког логора Карло Хелбих и градоначелник Сремске Митровице Фрања Бриндл. Управо је друга делегација представника локалних усташких власти из Сремске Митровице имала значајан утицај на покретање акције јер су, својом

battalion, three platoons of armored cars and two companies of armed Volksdeutsche, whose task was to, with the cooperation of Domobranski of the association of Srem, protect the harvest from partisan units. However, the quick reaction of the German occupation forces was not accompanied by the quick reaction of their Ustasha allies.

The untimely reaction of the Ustasha authorities in Zagreb forced the local Ustasha and representatives of the local authorities from Srem to form a delegation that will go directly to the capital of the Independent State of Croatia and verbally warn of the seriousness of the situation in Srem. During July 1942, Zagreb was visited by several delegations from Sremska Mitrovica, Ruma and Sremski Karlovci. The two delegations that went to Zagreb from Sremska Mitrovica were the most influential and responsible for the suffering that followed. The first delegation consisted of: Petar Gvozdić, PhD, county head Zdravko Ježić, Ustasha camp inmate Andrija Krzmanović, and Ferdo Knez, economic commissioner of the large county of Vuk. The delegation of Sremska Mitrovica first visited Minister Dragutin Toto in the Ministry of Crafts, Trades and Trade, and then, through Toto's mediation, the delegation reached Ante Pavelić. The alarming situation led to the fact that, a few days after the visit of the first delegation, the second delegation from Sremska Mitrovica, with a slightly changed composition, went to Zagreb. The second delegation consisted of: Ustasha camp inmate Andrija Krzmanović, Ustasha camp member

упорношћу и захтевима упућеним централним властима у Загребу да се одобри масовни покољ у Сремској Митровици, довели до таласа злочина у Срему током лета 1942. године, лета које ће у свести Сремаца остати упамћено као *крваво сремско лето*.

Први резултати долазака делегација у Загреб огледали су се у активирању и слању домобранске јединице од 800 војника у Срем, чији је задатак био да привремено делује у најугроженијим областима све до доласка јачих војних снага. Док је домобранска јединица транспортована у Срем као испомоћ, дотле се у Загребу детаљно планирала акција уништавања партизанских снага и цивилног становништва у Срему. Међу бројним усташким именима једно се издвојило – Виктор Томић.

Виктор Томић (1907–1947), у међуратном периоду трговачки помоћник и члан терористичке организације *Матија Губец*; након неуспешног атентата на истакнутог хрватског привредника грофа Јосипа Бомбелеса, придружује се усташком покрету у емиграцији; током Другог светског рата заузима истакнуте положаје у структурама усташког покрета и власти Независне Државе Хрватске: шеф осигурања поглавника Анте Павелића, управник Уреда 4. усташке надзорне службе (УНС) и „виши редарствени повјереник“ задужен за „редарствено-војну“ операцију у Срему која је у историографији остала забележена као *Акција*

Mato Ciprijanović, Ustasha camp adjutant Karlo Helbich and the mayor of Sremska Mitrovica Franja Brindl. It was the second delegation of representatives of the local Ustasha authorities from Sremska Mitrovica that had a significant influence on the initiation of the action because, with their persistence and requests addressed to the central authorities in Zagreb to approve the mass slaughter in Sremska Mitrovica, they led to a wave of crimes in Srem during the summer of 1942, a summer that will be remembered in the minds of the people of Srem as *the bloody summer of Srem*.

The first results of the arrival of the delegations in Zagreb were reflected in the activation and dispatch of a home defence unit of 800 soldiers to Srem, whose task was to temporarily operate in the most threatened areas until the arrival of stronger military forces. While the Home Guard unit was transported to Srem as help, until then the action to destroy partisan forces and the civilian population in Srem was planned in detail in Zagreb. Among the many Ustasha names, one stood out – Viktor Tomić.

Viktor Tomić (1907–1947), in the interwar period, a trade assistant and member of the terrorist organization *Matija Gubec*; after the unsuccessful assassination of the prominent Croatian businessman Count Josip Bombelles, he joins the Ustasha movement in emigration; during World War II, he held prominent positions in the structures of the Ustasha movement and the government of

Смладино!

НЕ ДОЗВОЛИ ДА У СРЕМУ
ТРУНЕ КУКУРУЗ
ДОК У ДРУГИМ КРАЈЕВИМА
ВЛАДА ГЛАД

Виктора Томића. Именовањем Виктора Томића за предводника акције уништавања партизанских снага и цивилног становништва у Срему, злочини који су се већ дешавали на простору Срема добили су маха и прерасли су у масовне злочине који ће обележити сремску историју страдања током Другог светског рата.

Сремско крваво лето отпочело је масовним страдањем Гргуревчана 6. јуна 1942. године, када су немачке трупе у Гргуревцима стрелале 257 мештана у знак одмазде због губитака које су претрпеле у обрачуну са борцима 1. чете Фрушкогорског НОП одреда приликом покушаја пробоја ка Фрушкој гори. Покретни преки суд, који је у Срему деловао као Томићева претходница, изрицао је смртне пресуде на које осуђеници нису имали право жалбе, а чије су се одлуке извршавале непосредно после изрицања истих. Од успостављања институције Покретног преког суда, исти је деловао на простору Срема чак пет пута: три пута у Вуковару и два пута у Сремској Митровици. Уочи доласка Виктора Томића у Срем, судио је ухапшенима у Сремској Митровици, Буђановцима, Пећинцима, Добринцима, Новим Карловцима, Јаску, Иригу, Грабовцима, Моловину и Павловцима.

Пред сам почетак акције, у Загреб су из Срема стизали извештаји са терена у којима су детаљно анализирани политичке прилике, активности партизанског покрета и

the Independent State of Croatia: head of security for Chief Ante Pavelić, manager of the Office of the 4th Ustasha Supervisory Service (UNS) and “senior police commissioner” in charge of the “police-military” operation in Srem which was recorded in historiography as the *Action of Viktor Tomić*. With the appointment of Viktor Tomić as the leader of the action to destroy partisan forces and the civilian population in Srem, the crimes that were already taking place in the area of Srem gained momentum and turned into mass crimes that will mark Srem’s history of suffering during World War II.

The bloody summer of Srem began with the mass suffering of the people of Grgurevci on the 6th of June 1942, when German troops shot 257 villagers in Grgurevci as a sign of retaliation for the losses they suffered in the confrontation with the fighters of the 1st detachment of the National Liberation Movement detachment of Fruška gora during an attempt to break through to Fruška gora. The mobile preliminary court, which acted as Tomić’s predecessor in Srem, pronounced death sentences against which the convicts had no right to appeal, and whose decisions were executed immediately after they were pronounced. Since the establishment of the institution of the Mobile High Court, it has operated in the area of Srem as many as five times: three times in Vukovar and twice in Sremska Mitrovica. Before Viktor Tomić’s arrival in Srem, he tried those arrested in Sremska Mitrovica, Budanovci, Pećinci, Dobrinci, Novi Karlovci, Jazak, Irig, Grabovci, Molovin and Pavlovci.

расположење које је владало међу становништвом и интелигенцијом. У *Извештају државног секретара НДХ* (6. август 1942) упућеном Главном стану поглавника, упозорава се да је православно становништво у души сложено против Независне Државе Хрватске, и да им је бољи болшевизам него усташка власт. Даље се, у Извештају, посебно наглашава да становништво не верује у успех немачко-хрватске офанзиве на Козару и да је сматра још једном лажном пропагандом власти Независне Државе Хрватске. Завршавајући Извештај, државни секретар Независне Државе Хрватске – Бегич даје предлог да се што пре предузме акција темељног чишћења Фрушке горе, али да се приликом акције води рачуна о заштити мирног православног становништва и свих оних за које не постоје оправдани разлози прогањања; затим наглашава да посебна пажња треба да се посвети проналажењу сумњивих лица, партизанских јатака, како би се могли одвојити од цивилног становништва и обрачунати се са њима. У сличном тону је свој долазак у Срем најавио и Виктор Томић.

Отвореном заповешћу поглавниковог Главног стана (9. август 1942) обзнањен је долазак Виктора Томића у Срем и формирање Вишег редарственог повереништва за Велику жупу Вуку на челу са Виктором Томићем и његовим замеником др Октавијаном Свјежићем. Главни циљ Вишег редарственог повереништва, уједно и усташких и домобранских снага

Before the very beginning of the action, reports from the field arrived in Zagreb from Srem in which the political situation, the activities of the partisan movement and the mood that prevailed among the population and the intelligence were analyzed in detail. *In the Report of the State Secretary of the Independent State of Croatia* (the 6th of August 1942) addressed to the Head Office of the Chief, it is warned that the Orthodox population is united in its soul against the Independent State of Croatia, and that they prefer Bolshevism to the Ustasha rule. Furthermore, in the Report, it is particularly emphasized that the population did not believe in the success of the German-Croatian offensive on Kozara and considered it another false propaganda of the authorities of the Independent State of Croatia. Concluding the Report, the State Secretary of the Independent State of Croatia - Begić proposes that the thorough cleaning of Fruška gora should be undertaken as soon as possible, but that during the action, care should be taken to protect the peaceful Orthodox population and all those for whom there are no justified reasons for persecution; then he emphasizes that special attention should be paid to finding suspicious persons, partisan groups, so that they can be separated from the civilian population and dealt with. Viktor Tomić announced his arrival to Srem in a similar tone.

An open command of the Chief’s Head Office (the 9th of August 1942) announced the arrival of Viktor Tomić in Srem and the formation of the

у Срему, а који је прокламован у *Ошвореној зајовестии*, био је да „смишљеним редарственим дјеловањем успоставе мир и ред на читавом подручју Велике жупе Вука“. Прва станица у злочиначком походу на Срем довела је Виктора Томића у седиште Велике жупе Вуке – у Вуковар. Долазећи у Срем као „вук у јагњећој кожи“, Виктор Томић Сремцима упућује проглас у којем истиче да долази „као пријатељ који неће правити разлике међу становништвом“, као и да ће његов рат бити искључиво усмерен ка кажњавању оних који не поштују законе Независне Државе Хрватске, а којима се обраћа претњом да ће их стићи „заслужена и неумољива казна“. Злочини који су уследили након прогласа демантовали су Томићева обећања да ће кажњавати само лица која не поштују законе Независне Државе Хрватске. Напротив, злочини почињени у току акције Виктора Томића остаће у сећању Сремаца као највеће зло које је задесило сремску равницу током Другог светског рата, али и током вишевековне историје српског народа у Срему.

Доласком Виктора Томића и Еугена Дида Кватерника, шефа Равнатељства за јавну безбедност и ред у Независној Држави Хрватској, у Вуковар, 11. августа 1942, и њиховим смештањем у просторије жупског редарства Велике жупе Вуке, отпочело је *сремско крваво лето*. Одмах по смештању у Вуковар заповеђено је свим усташким логорницима и котарским

Higher Police Commission for the large county of Vuk headed by Viktor Tomić and his deputy Dr. Oktavijan Svježić. The main goal of the Higher Police Commission, as well as the Ustasha and Home Guard forces in Srem, which was proclaimed in the Open Command, was to “establish peace and order in the entire area of the large county of Vuk through deliberate police action.” The first stop in the criminal campaign on Srem brought Viktor Tomić to the seat of the large county of Vuk - in Vukovar. Arriving in Srem as a “wolf in lamb’s clothing”, Viktor Tomić sends a proclamation to the people of Srem in which he emphasizes that he is coming “as a friend who will not discriminate between the population”, and that his war will be exclusively aimed at punishing those who do not respect the laws of the Independent State of Croatia, to whom he addresses with the threat that they will receive a “deserved and inexorable punishment”. The crimes that followed the proclamation belied Tomić’s promises that he would punish only those who did not respect the laws of the Independent State of Croatia. On the contrary, the crimes committed during Viktor Tomić’s action will remain in the memory of the people of Srem as the greatest evil that befell the Srem plain during World War II, but also during the centuries-long history of the Serbian people in Srem.

With the arrival of Viktor Tomić and Eugen Dido Kvaternik, head of the Directorate for Public Safety and Order in the Independent State of Cro-

управитељима из Срема да 13. августа 1942. дођу у просторије жупског редарства ради даљих договора око организовања акције. Састанку су присуствовали, поред Виктора Томића и Еугена Дида Кватерника, и др Јакоб Еликер, велики жупан Велике жупе Вука, др Октавијан Свјежић и следећи котарски управитељи: др Владимир Шипуш из Вуковара, Никола Илић из Шида, Фрања Микуланди из Илока, Гашпар Гргоковић из Ирига, Здравко Жежић из Сремске Митровице, Оскар Бањац из Сремских Карловаца, Адам Ромеч из Старе Пазове, Фрања Грегурек из Руме, Милко Швугер из Земуна и Иван Тохолј из Винковаца. На састанку је саопштено да сву власт у Срему, од тог тренутка, преузима Више редарствено повереништво којем се морају покоравати и усташки и котарски функционери, и упознати са „упутствима“ на који начин ће се предстојећа акција спровести у дело. Одмах по завршетку другог састанка, одржаног 14. августа 1942. у згради жупског редарства у Вуковару, отпочела је злочиначка акција широм Срема.

Истог дана, Покретни преки суд је 17 лица из Нових Карловаца и Кузмина осудио на смртну казну због „одржавања веза са комунистима и помагања истих, штампања илегалних плаката и илегалног држања оружја, као и непријављивања особа за које су знала да потпомажу партизане“. У наредним данима, од 15. до 25. августа 1942, још седам група ухапшених лица је осуђено на смртну казну. Сви осуђени су,

atia, in Vukovar on the 11th of August 1942, and their placement in the premises of the county police of the large county of Vuk, *the bloody summer of Srem* began. Immediately after being placed in Vukovar, all Ustasha camp inmates and county managers from Srem were ordered to come to the premises of the county police on the 13th of August 1942, in order to make further arrangements regarding the organization of the action. In addition to Viktor Tomić and Eugen Dido Kvaternik, the meeting was attended by PhD Jakob Eliker, Grand Prefect of the Greater Vuk County, PhD Oktavijan Svježić and the following county managers: PhD Vladimir Šipus from Vukovar, Nikola Ilić from Šid, Franja Mikulandi from Ilok, Gašpar Grgoković from Irig, Zdravko Ježić from Sremska Mitrovica, Oskar Banjac from Sremski Karlovci, Adam Romeč from Stara Pazova, Franja Gregurek from Ruma, Milko Švuger from Zemun and Ivan Toholj from Vinkovci. At the meeting, it was announced that from that moment on, all power in Srem will be taken over by the Higher Police Commission, to which both Ustasha and county officials must obey, and be informed of the “instructions” on how the upcoming action will be implemented. Immediately after the end of the second meeting, held on August 14, 1942 in the building of the county police in Vukovar, a criminal action began throughout Srem.

On the same day, the Mobile First Court sentenced 17 people from Novi Karlovci and Kuzmin to the death penalty for “maintaining ties with communists and helping them, printing illegal

након прочитане смртне казне на коју нису имали право жалбе, били транспортовани на стратиште Дудик у близини Вуковара. Од многобројних стрељања извршених у Дудику, која су углавном вршена ноћу, по обиму страдања издвајају се два. Прво се догодило у ноћи 19. августа 1942, када је на стратишту убијено стотину Сремаца: 53 лица из Сремске Митровице и 47 лица из Ирига, Земун и Лаћарка. Друго стрељање се догодило у ноћи 25. августа 1942, када је на вуковарском стратишту заувек угашено 86 иришких живота. Ухапшени и заточени Сремци који нису стрељани у Дудику транспортовани су из Вуковара у систем концентрационих логора у Јасеновцу, а захваљујући попису који је упућен Усташкој надзорној служби у Загреб од стране Вишег редарственог повереништва, сачувана су имена свих 165 лица упућених у логор, међу којима се налазило и 24 деце.

Док су вршени злочини у Вуковару и на вуковарском стратишту Дудик, истовремено су страдали и мештани других сремских места међу којима се, по бруталности, нарочито истакао злочин у Руми. Отмар Шилд, шеф политичког одсека Жупске редарствене области за Велику жупу Вуку и представник немачке народносне мањине у истој, по повратку из Вуковара у Руму, где је присуствовао састанку са Виктором Томићем и представницима Вишег редарственог повереништва, наредио је стрељања заточеника затворених у румском

posters and illegally possessing weapons, as well as not reporting persons they knew were supporting partisans.” In the following days, from the 15th to 25th of August 1942, seven more groups of arrested persons were sentenced to death. All the condemned, after the death sentence was read, against which they had no right to appeal, were transported to the Dudik execution ground near Vukovar. Of the numerous shootings carried out in Dudik, which were mostly carried out at night, two stand out in terms of the extent of suffering. The first happened on the night of the 19th of August 1942, when a hundred people from Srem were killed on execution: 53 people from Sremska Mitrovica and 47 people from Irig, Zemun and Laćarak. The second execution took place on the night of the 25th of August 1942, when 86 lives of the Irig people were extinguished forever at the Vukovar execution ground. Arrested and imprisoned people of Srem who were not shot in Dudik were transported from Vukovar to the system of concentration camps in Jasenovac, and thanks to the list sent to the Ustasha surveillance service in Zagreb by the Higher Police Commission, the names of all 165 persons sent to the camp have been preserved, among them there were also 24 children.

While the crimes were committed in Vukovar and at the Dudik execution ground in Vukovar, the inhabitants of other Srem towns suffered at the same time, among which, in terms of brutality, the crime in Ruma stood out in particular. Othmar Schield, the head of the political department of

логору. У ноћи између 14. и 15. августа 1942, фолксдојчери из Руме су, уз помоћ сремскомитровачке усташке бојне, извршили масовно стрељање у којем је 95 лица изгубило животе. Неколико дана након масовног стрељања у Руми, дошло је и до великог страдања мештана Ирига. Долазак Виктора Томића у Ириг, 21. августа 1942, био је пропраћен масовним хапшењем Ирижана. За два дана ухапшено је око 140 становника Ирига који су се, већ 23. и 24. августа 1942, нашли пред Покретним преким судом. На смртну казну осуђено је 36 лица, која су, након злостављања, свучена, утерана у камионе и одвезена у место Касарне у близини Ирига, где су потом и стрељана.

Друга етапа злочина у Срему отпочела је 26. августа 1942, преласком Виктора Томића и Вишег редарственог повереништва у Сремску Митровицу. Ова етапа се истиче по најгорим злочинима почињеним на сремскомитровачком православном гробљу. Масовна стрељања Сремаца која су почела у Вуковару настављена су у Сремској Митровици и трајала су од 30. августа до 8. септембра 1942. године. Увод у нову етапу злочина, током трајања акције Виктора Томића, представљала су масовна хапшења Митровчана у ноћи између 29. и 30. августа 1942. године. Након хапшења, заточеници су спровођени до Казненог завода, где су довођени заробљеници из читавог Срема, а одатле су камионима и аутобусима превожени на сремскомитровачко православно гробље где су

the county policing area for the the large county of Vuk and a representative of the German national minority in the same, after returning from Vukovar to Ruma, where he attended a meeting with Viktor Tomić and representatives of the Higher Policing Commission, ordered the shooting of detainees imprisoned in the Ruma camp. On the night between the 14th and 15th of August 1942, the Volksdeutsche from Ruma, with the help of the Sremska Mitrovica - Ustasha battalion, carried out a mass shooting in which 95 people lost their lives. A few days after the mass shooting in Ruma, the residents of Irig suffered a lot. Viktor Tomić's arrival in Irig on the 21st of August 1942, was accompanied by mass arrests of Irig residents. In two days, around 140 residents of Irig were arrested, and on the 23rd and 24th of August 1942, they were already in front of the Mobile Court. 36 people were sentenced to death, who, after being abused, were stripped, forced into trucks and taken to the place of Militarz Camp near Irig, where they were shot then.

The second stage of the crime in Srem began on the 26th of August 1942, with the transfer of Viktor Tomić and the Higher Police Commission to Sremska Mitrovica. This stage stands out for the worst crimes committed at the Orthodox cemetery of Sremska Mitrovica. The mass executions of Srem residents that began in Vukovar continued in Sremska Mitrovica and lasted from the 30th of August 30 to the 8th of September 1942. The introduction to a new stage of crime, during

вршене егзекуције. У првој групи стрељаних на сремскомитровачком православном гробљу били су Срби из Шида, који су до стратишта превезени аутобусима, везаних руку, понижени и испребијани. Своје последње кораке чинили су пролазећи кроз шпалир наоружаних усташа који су их, потом, убијали. У овој групи стрељаних налазио се и Сава Шумановић, познати српски сликар из Шида. Стрељања су надгледали и најодговорнији за злочине, Виктор Томић и Еуген Дидо Кватерник, који су на место злочина стизали луксузним аутомобилом, пре довожења жртва.

О ноћима у којима су жртве стрељане остала су сведочанства о ужасима који су се догодили у првим данима септембра 1942. на сремскомитровачком гробљу. Упечатљиво сведочанство оставио је Петар Радишић, један од Митровчана који је био принуђен да копа гробнице и затрпава стрељане жртве. Петар Радишић описује једну од ноћи у којој су вршена стрељања:

У шоку ноћи 30. августа 1942, оне ноћи када су похајсили већину Митровчана, око 10 сати, дошао је на прозор моје куће Иван Цинџели, његов брати Ђура и Франо Мајер, трагски редар, те су ми зајоведили да се смести обучем, узнем лојашу или ашов и пођем за њима. То сам и учинио, а када су ме довели до малте, тамо је већ чекао велики аутобус, („марица“) и

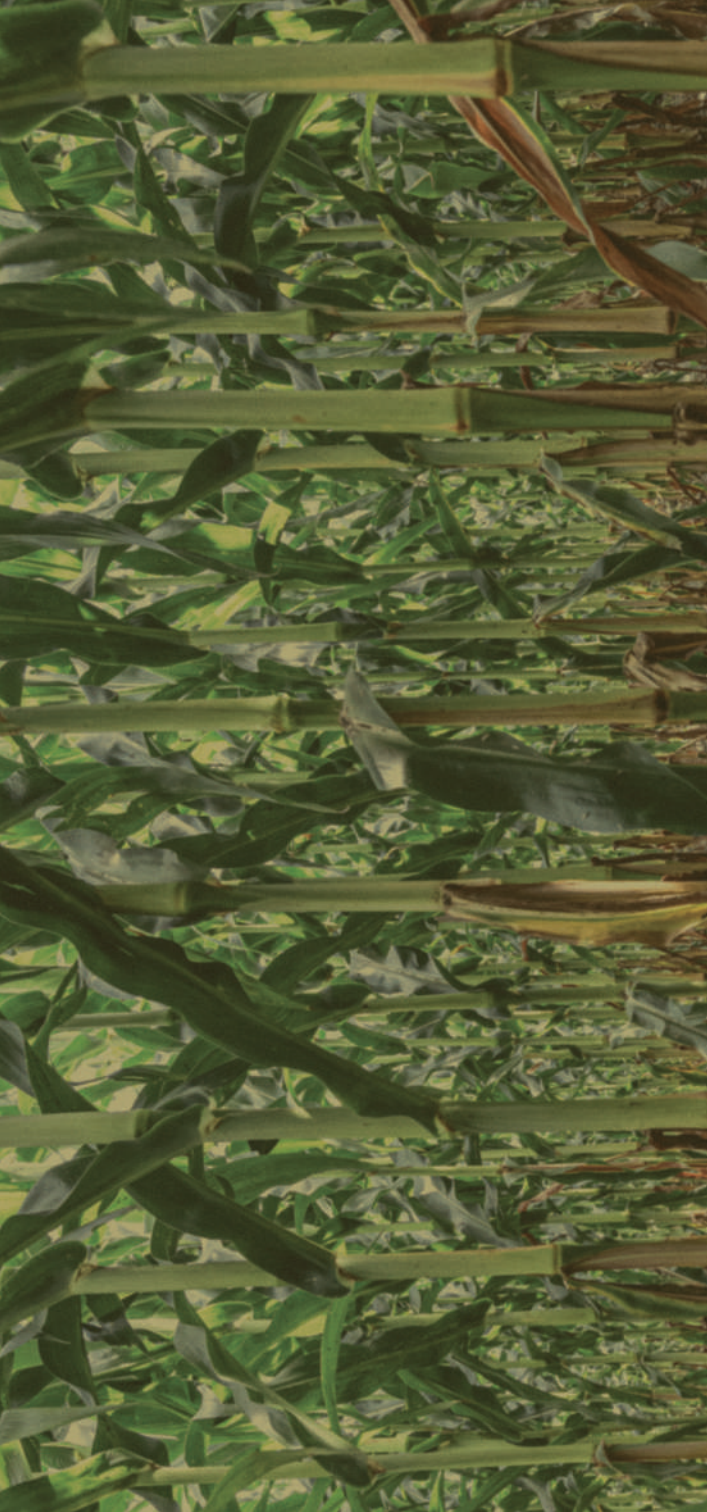
Viktor Tomić's campaign, was represented by the mass arrests of Mitrovica residents on the night between the 29th and 30th August 1942. After the arrests, the detainees were taken to the Penitentiary, where prisoners from all over Srem were brought, and from there they were transported by trucks and transported by buses to the Orthodox cemetery in Sremska Mitrovica, where the executions were carried out. The first group shot at the Orthodox cemetery in Sremska Mitrovica included Serbs from Šid, who were transported to the execution ground by buses, tied, humiliated and beaten. They took their last steps by passing through a barricade of armed Ustashas who then killed them. Sava Šumanović, a famous Serbian painter from Šid, was also in this group of the executed. The shootings were supervised by those most responsible for the crimes, Viktor Tomić and Eugen Dido Kvaternik, who arrived at the scene of the crime in a luxury car, before bringing the victims.

About the nights in which the victims were shot, there are testimonies about the horrors that happened in the first days of September 1942 at the cemetery in Sremska Mitrovica. A striking testimony was left by Petar Radišić, one of the residents of Mitrovica who was forced to dig graves and bury the shot victims. Petar Radišić describes one of the nights in which the shootings were carried out:

During the night of the 30th of August 1942, the night when the majority of Mitrovica

у њему је било 40–50 људи са лојашама и ашовима. Одвезли су нас на православно гробље. Два Цинџела и Мајер зајоведили су нам да сиђемо из аутобуса те су нас, наоружани пушкама, опитрашили до једне велике раке, сабили у буџак крај исте и наредили нам да ту мирно чекамо на зајовест ште ћемо радити. За време копања јама, на гробље је долазио Еуген Ђурић. Чак је и преишо неким радницима да ће и они завршити у тим ракама ако не буду на време ископане. Долазио је и Томић да види како „напредује рад“, а двају су била и два немачка официра да прејледају раке. Обезбеђење гробља за време стрељања обављала је усташка бојна чији је командант био Анџун Илић из Вуковара, или митровачка припремна бојна чији је руководиоца био Мате Циријановић или једно одељење домобрана под командом сајника Станка Врцибрадића. Полазак аутобуса са жртвама најављиван је пуцњем из пушака, па су тада паљене вајројасне бакље и забодане у хумке поред раке. Мало затим довезли су се аутомобилом Виктор Томић, који је био веома кружан и развијен човек, затим Дидо Кватерник, који је био још виши али тањи, те Еуген Ђурић, којег сам од раније познавао. Обојица, Томић и Кватерник, прејледали су раке и бакље забодене у хумке. Но, још пре тога, на

residents were arrested, around 10 o'clock, Ivan Cingeli, his brother Đura and Franjo Majer, the city policeman, came to the window of my house and ordered me to immediately get dressed and take a shovel or a spade and follow them. That's what I did, and when they brought me to the "malta", there was already a big bus waiting there, and there were 40 50 people with shovels and spades in it. They took us to the Orthodox cemetery. The two Cingelas and Mayer ordered us to get off the bus and, armed with rifles, escorted us to a large tank, put us in a box next to it and ordered us to wait there calmly for the order of what to do. During the digging of pits, Eugen Đurić came to the cemetery. He even threatened some workers that they too would end up in those rakes if they were not dug out in time. Tomić also came to see how "the work was progressing", and two German officers came twice to inspect the rakes. The security of the cemetery during the shootings was carried out by the Ustasha battalion whose commander was Antun Ilić from Vukovar, or the Mitrovica preparatory battalion whose leader was Mate Ciprijanović or a unit of the Home Guard under the command of Captain Stanko Vrcibradić. The departure of the bus with the victims was announced by gunshots, and then fire torches were lit and stuck into the mounds next to the rake. A little later, Viktor Tomić, who was a very large

гробљу су биле усџаше којима је Томић наредео да најраве шџалир око гробљанских враџа, где ће доћи ауџобуси, џа све до гробница и да добро џазе да неко не џокуша да бежи; ако ухваџе беџунца, дужни су одмах да џа убију. Са Томићем су долазили и њеџови џомаџачи из Вишеџ редарџивеноџ џоверениџџва и неки домаџи усџашки „дужносници“ међу којима су џреџознаџи Маџе Цџџријановић, Андрија Крзмановић, џрадски начелник Фрања Бриндл, Маџе Ковачић и Маџе Амброзић. Са Кваџерником је обично долазио Еуџен Бурић, каџкад и неки немачки официри.

Други очеведац на следећи начин описује злочине на сремскомитровачком гробљу:

Томић је издео заџовесџ усџашама да воде десетџорицу џо десетџорицу кроз шџалир до раке, а ови су џо и изврџили. Видео сам да су џуди били скинуџи, само су џаће на џима осџале. Чим су дошли до раке, џод свеџлосџ бакљи, видео сам да су били модри џо џлави и џелу. Руке си им биле везане жиџом. Били су џолико џремлаћени и заморени да се нису џроџивили, ниџи су јаукали. Мирно су ишли у смрџ. Близу раке сџајао је један усџашки саџник који је заџоведео да се иза десетџорице заџвореника џосџаве десетџорица

and robust man, drove up in a car, then Dido Kvaternik, who was even taller but thinner, and Eugen Đurić, whom I had known from before. Both Tomić and Kvaternik examined the rakes and torches stuck in the mounds. But even before that, there were Ustashas at the cemetery who were ordered by Tomić to build a barricade around the cemetery door, where the buses will come, all the way to the graves, and to make sure that no one tries to escape; if they catch a fugitive, they are obliged to kill him immediately. Tomić was accompanied by his helpers from the Higher Police Commission and some domestic Ustasha “officials”, among whom Mate Ciprijanović, Andrija Kuzmanović, city mayor Franja Brindl, Mate Kovačić and Mate Ambrozić were recognized. Eugen Đurić usually came with Kvaternik, sometimes also some German officers.

Another eyewitness describes the crimes at the cemetery in Sremska Mitrovica as follows:

Tomić gave the order to the Ustasha to lead ten by ten through the fence to the rake, and they did so. I saw that people were undressed, only their underpants remained. As soon as they reached the rake, under the light of the torches, I saw that they were blue on the head and body. Their hands were tied with wire. They were so beaten and tired that they did not protest, nor did they moan. They

усџаша. Када је џо учињено, заџоведео је несрећницима да клекну на руб раке и гуџну џлаве, а усџашама да нишане. Одмах заџим је командовао: „Пали!“ Усџаше су џо изврџавале из неџосредне близине џушкама, џа је џојединим жрџавама џлава била џолико разнеџа да су делови исџе џрелетџали џреко раке, где смо их налазили џриликом закоџавања. То је џонављано неколико џуџа, десетџ џо десетџ, џа када би у џом делу раке лешеви досетџи висину земље, џај саџник је заџоведео да усџаше скоче у раку и развуку лешеви џо њој како би најравили месџа за груџе жрџиве. Они су џо и учинили и џри џом су ножевима секли жрџивама ноџе, као месари, завукли би џрсџе у џихово месо, вукли их и слаџали џо раци.

Стеван Маријан, Шиђанин је, побегавши са стратишта, преживео стрељање на сремскомитровачком гробљу. О свом спасавању оставио је следеће сведочанство:

Када смо сџиџли на гробље, џочели су да нас изводе десетџ џо десетџ и џосџројавају у џоџиљак. Свуда око нас биле су усџаше. Видео сам да је сџрељањем лично уџрављао Томић, а уколико неко није био убијен сџрељањем, Томић је лично, накнадно, из револвера убијао џе џуде. Када сам видео да су сви џуди из ауџобуса џреда

went peacefully to their deaths. Near the rack stood an Ustasha captain who ordered that ten Ustasha men be placed behind the ten prisoners. When that was done, he ordered the unfortunates to kneel on the edge of the rake and raise their heads, and the Ustashas to aim. Immediately after that, he ordered: “Fire!” The Ustashas executed this from close range with rifles, and some victims’ heads were so blown off that parts of them flew over the rack, where we found them during burial. This was repeated several times, ten by ten, so when the corpses reached the height of the ground in that part of the rack, that captain ordered the Ustasha to jump into the rack and spread the corpses across it in order to make room for other victims. They did that, and in the process they cut the victims’ legs with knives, like butchers, they would put their fingers into their flesh, drag them and stack them on the racks.

Stevan Marijan, from Šid, escaped from the execution ground and survived the shooting at the cemetery in Sremska Mitrovica. He left the following testimony about his salvation:

When we arrived at the cemetery, they started to take us out ten by ten and line us up by the back of our heads. Ustashas were all around us. I saw that Tomić personally directed the shooting, and if someone was not

мном сїрељани и да никоїа не остїављају у живоїћу, донео сам одлуку да бежим. Замолїо сам Раду Тиосављевића, који је у ауїобусу сїајао иза мене, да ми одреши руке, а заїтим сам їочео да дрешим руке и Илиїу Осмокровићу, чије су руке биле чвр-сїо везане, їа нисам имао времена да их одрешим. Чим смо дошли близу їробнице, оїїїрилике око їейї меїшара исїред исїе, заусїавио нас је један усїаша да би їроверио да ли су нам руке добро везане. Тої їренуїка ја сам се окренуо да видим иду ли и остїали. Усїаша ме је одмах зарезао ножем. Но, како остїали још нису долазили, ја сам искорисїио їрилику и їочео да бежим. Усїаше су їошле за мном и їуцале су сїално, їонећи ме кроз їробље. Нисам се обазирао на їо. Чуо сам само їуцање и кораке у їрку. Како ме ни један меїшак није їоїодио, усїео сам да дођем до Саве и їрейливам у Србиїу, їде сам се насїанио у Засавици. Тамо сам остїао око їодину дана, а заїтим сам їоно-во їрешао у Срем и сїуїио у їарїїизане.

Током десетодневног стрељања на сремско-митровачком православном гробљу, страдали су мештани из скоро свих сремских места источно од Шида, и то из: Земунa, Дивоша, Чалме, Буђановаца, Товарника, Огара, Војке, Голубинаца, Белегиша, Босута, Лежимира, Сусека, Свилоша, Буковца, Грабова, Баноштора, Черевїћа,

killed by shooting, Tomić personally, subsequently, killed those people with a revolver. When I saw that all the people from the bus in front of me were shot and that they did not leave anyone alive, I made the decision to run. I asked Rada Tiosavljević, who was standing behind me in the bus, to untie my hands, and then I started to untie the hands of Ilija Osmokrović, whose hands were very tightly tied, so I didn't have time to untie them. As soon as we got close to the tomb, about five meters in front of it, an Ustasha stopped us to check whether our hands were properly tied. At that moment I turned to see if the others were coming too. The Ustasha immediately cut me with a knife. But since the others hadn't arrived yet, I took advantage of the opportunity and started to run away. Ustashes followed me and shot me constantly, chasing me through the cemetery. I didn't pay attention to it. All I heard was gunshots and running footsteps. Since not a single bullet hit me, I managed to reach the Sava river and swim across to Serbia, where I settled in Zasavica. I stayed there for about a year, and then I moved to Srem again and joined the partisans.

During the ten-day shooting at the Orthodox cemetery in Sremska Mitrovica, local residents from almost all Srem towns east of Šid were killed, namely from: Zemun, Divoš, Čalma, Vuđanovac,

Лединача, Раковца, Шида, Манђелоса, Купинова, Илока, Шашинаца, Руме, Јарка, Јамене, Лаћарка, Раче, Грка, Адашеваца, Сремске Каменице, Сремских Карловаца, Петроварадина, Бешке и Крчедина. По подацима Анкетне комисије за Срем, који су прикупљени ископавањем стрељаних непосредно након престанка ратних дејстава, на сремскомитровачком гробљу је за десет дана убијено око 2.800 лица. Друго најмасовније стратиште је било у Дудику где је, по подацима Анкетне комисије за Срем, стрељано 455 особа, док свеукупни подаци о жртвама Томићеве акције говоре о десет хиљада ухапшених лица и око шест хиљада убијених, од којих је већина припадала цивилном становништву. Акција Виктора Томића окончана је 11. септембра 1942, на изричит захтев Зигфрида Кашеа, немачког посланика у Загребу, који је, подстакнут протестима који су стизали са разних страна поводом злочина у Срему, захтевао да се злочини обуставе. У Извештају немачког посланства у Независној Држави Хрватској послатом Министарству спољних послова у Берлину поводом покоља Срба у Срему током акције Виктора Томића, сва одговорност за почињене ратне злочине приписује се искључиво Виктору Томићу, у том тренутку усташком поручнику који је током акције унапређен у чин усташког капетана, и јединицама које је предводио у акцијама широм Срема. Виктор Томић је у истом Извештају представљен

Tovarnik, Ogar, Vojka, Golubinci, Belegiš, Bosut, Ležimir, Susek, Sviloš, Bukovac, Grabov, Banoštor, Čerević, Ledinci, Rakovac, Šid, Mandelos, Kupinovo, Plok, Šašinci, Ruma, Jarak, Jamena, Laćarak, Rača, Grka, Adaševci, Sremska Kamenica, Srem-ski Karlovci, Petrovaradin, Beška and Krčedin. According to the data of the Survey Commission for Srem, which were collected by excavating those shot immediately after the end of hostilities, about 2,800 people were killed in the cemetery in Sremska Mitrovica in ten days. The second most mass execution site was in Dudik, where, according to the data of the Inquiry Commission for Srem, 455 people were shot, while the overall data on the victims of Tomić's action speak of ten thousand arrested persons and about six thousand killed, most of whom belonged to the civilian population. Viktor Tomić's action ended on the 11th of September 1942, at the express request of Siegfried Kasche, the German deputy in Zagreb, who, spurred on by protests coming from various quarters regarding the crimes in Srem, demanded that the crimes be stopped. In the Report of the German Embassy in the Independent State of Croatia sent to the Ministry of Foreign Affairs in Berlin regarding the massacre of Serbs in Srem during the action of Viktor Tomić, all responsibility for the war crimes committed is attributed exclusively to Viktor Tomić, at that time an Ustasha lieutenant who was promoted to the rank of Ustasha captain during the operation, and the units he led in actions throughout Srem. In the same Report,

као злочинац који је директно учествовао у злочинима и мучењима ухапшених, и као особа која се лажно позивала на „губожицу немачка наређења“, чиме су Немци хтели да негирају своју одговорност у вези са злочинима почињеним током августа и септембра 1942. године. У истом Извештају дају се појединости о самим злочинима, те се наводи да су српски таоци при изласку из затвора морали да прођу кроз усташки шпалир до аутобуса и да су, при том, усташе, наоружане цепаницама, ударале по њима; даље се наводи и да су на стратишту, поред стрељања, усташе вршиле и клања и друге садистичке злочине, да су женама одсецале дојке, а појединим мушкарцима и полни органи. Ипак, и поред покушаја да се уклони сва одговорност за злочине почињене у Срему у лето 1942, историјски извори несумњиво указују да подједнаку одговорност сносе како усташке тако и немачке војне формације.

Током акције Виктора Томића је, упоредо са стрељањима невиног цивилног становништва Срема, спроведена и велика офанзива на Фрушку гору, од 24. до 31. августа 1942, чији је циљ био потпуно уништавање партизанских снага стационираних у фрушкогорским шумама. Деловањем усташких, домобранских, немачких и мађарских трупа, јачине око 17.000 војника, до краја офанзиве уништен је Штаб НОП одреда за Срем, док су озбиљне људске губитке претрпели Фрушкогорски и Подунавски НОП

Viktor Tomić was presented as a criminal who directly participated in the crimes and torture of the arrested, and as a person who falsely referred to “alleged German orders”, by which the Germans wanted to deny their responsibility in connection with the crimes committed during August and September in 1942. In the same Report, details of the crimes themselves are given, and it is stated that when leaving the prison, the Serbian hostages had to pass through the Ustasha fence to get to the bus, and that, in the process, the Ustasha, armed with machetes, hit them; it is further stated that, in addition to executions, the Ustasha also performed slaughters and other sadistic crimes at the execution ground, that women’s breasts were cut off, and some men’s genitals were also cut off. Nevertheless, despite the attempt to remove all responsibility for the crimes committed in Srem in the summer of 1942, historical sources undoubtedly indicate that both Ustasha and German military formations bear equal responsibility.

During Viktor Tomić’s action, along with the shootings of the innocent civilian population of Srem, a large offensive was carried out on Fruška gora, from the 24th to 31st of August 1942, the goal of which was the complete destruction of the partisan forces stationed in the forests of Fruška gora. Due to the actions of the Ustasha, Home Defence Guard, German and Hungarian troops, with a strength of about 17,000 soldiers, by the end of

одреди. Након завршене офанзиве на Фрушку гору, Штаб Подунавског НОП одреда је, 3. септембра 1942, издао проглас народима Срема у којем у првом делу указује на „крвави терор фашистичког окупатора“, док у другом делу охрабрује народ и борце речима да су „партизани таква војска која може да се бори са много јачим непријатељем, да му наноси велике губитке“; на основу свих тих разлога позива се сремски народ да има поверења у партизане који им једини могу донети слободу. Озбиљни ударци претрпљени у великој офанзиви на Фрушку гору нису довели до потпуне обуставе активности партизанских одреда који су наставили своје деловање углавном усмеравајући своје снаге ка диверзантским акцијама, али не одбијајући учешће у борби против усташких и домобранских јединица.

По обиму злочина и суровости којом су жртве ликвидиране ниједна друга ратна година у Срему није се истакла као 1942. Ипак, након одласка Вишег редарственог повереништва и Виктора Томића, злочини у Срему нису престали. Већ током зиме 1942, у усташким круговима је разматрана концепција исељавања мушког становништва са простора источног и југоисточног Срема. Ова идеја је, током пролећа наредне 1942, радикализована разматрањем протеривања целокупног православног становништва које је живело северно од Саве и њиховим убијањем, спаљивањем и

the offensive, the Headquarters of the National Liberation Movement detachment for Srem was destroyed, while serious human losses were suffered by the National Liberation Movement detachments in Fruška gora and Danube area. After the offensive on Fruška Gora, the Headquarters of the Danube Area National Liberation Movement detachment, on the 3rd September 1942, issued a proclamation to the people of Srem in which the first part points to the “bloody terror of the fascist occupier”, while in the second part it encourages the people and fighters with the words that “the partisans are such an army that can fight a much stronger enemy, causing him great losses”; based on all these reasons, the people of Srem are called to have confidence in the partisans who are the only ones who can bring them freedom. The serious blows suffered in the major offensive on Fruška gora did not lead to a complete suspension of the activities of the partisan detachments, which continued their activities, mainly directing their forces towards sabotage actions, but not refusing to participate in the fight against the Ustasha and Home Guard units.

In terms of the scope of the crimes and the cruelty with which the victims were liquidated, no other war year in Srem stood out like 1942. Despite the departure of the Higher Police Commission and Viktor Tomić, the crimes in Srem did not stop. Already during the winter of 1942, the concept of emigration of the male population from the area

рушењем српских села, као и пљачком српске покретне и непокретне имовине. План није наишао на одобравање немачких савезника те није спроведен у дело, међутим, чињеница да план није усвојен није означавао крај геноцидне политике. Током 1943. године, није прошао скоро ниједан месец да бар једно сремско место није пострадало од усташких, домобранских и фолксдојчерских трупа.

Већ у фебруару 1943, простор јужног Срема био је погођен у акцији „чишћења“ територије коју су предузеле усташке, домобранске, жандармеријске и фолксдојчерске снаге. Овом приликом су, у селима Буђановци, Шимановци и Огар, убили осам и ухапсили 92 мештана. Истог дана, 14. фебруара 1943, у источном Срему код Старе Пазове, у Белегишу, усташе су ухапсиле бројне мештане који су затим спроведени у Стару Пазову, а потом отпремљени на присилни рад у Немачку док су животе одузели 21 Белегишану. Шест дана касније, пострадала су и села у близини Руме, када су јединице Другог фолксдојчерског приправног батаљона *Генерал Лаудон* ухапсиле 26 мештана из Великих Радиноваца, Бешенова и Стејановаца. Том приликом убијена су два лица.

У мају 1943, пострадали су и мештани Прогара и Манђелоса. У Прогару су злочин извршиле усташке јединице 18. маја: убијена су 44 мештана и у Земун спроведена 94 лица. Мештани Манђелоса пострадали су три дана касније: усташке јединице су продрле у село

of eastern and southeastern Srem was discussed in Ustasha circles. This idea was, during the spring of 1942, radicalized by considering the expulsion of the entire Orthodox population that lived north of the Sava river and their killing, burning and demolition of Serbian villages, as well as the looting of Serbian movable and immovable property. The plan was not approved by the German allies and was not implemented, however, the fact that the plan was not adopted does not mean the end of the genocidal policy. During 1943, hardly a month passed without at least one Srem place suffering from Ustasha, Home Guard and Volksdeutsche troops.

Already in February 1943, the area of southern Srem was affected in the “cleansing” of the territory undertaken by the Ustasha, Home Guard, Gendarmerie and Volksdeutsche forces. On this occasion, in the villages of Budanovci, Šimanovci and Ogar, they killed eight and arrested 92 villagers. On the same day, the 14th of February 1943, in eastern Srem near Stara Pazova, in Belegiš, the Ustashes arrested a number of locals who were then taken to Stara Pazova and then sent to forced labor in Germany. Then 21 people from Belegiš lost their lives. Six days later, villages near Ruma were also affected, when units of the Second Volksdeutsche Provisional Battalion of *General Laudon* arrested 26 villagers from Veliki Radinovci, Bešenov and Stejanovci. Two people were killed on that occasion.

In May 1943, the inhabitants of Progar and

и том приликом побиле око 100 мештана и ухапсиле око 300 лица да би, по завршетку злочина над становништвом, попалиле куће и срушиле црквени торањ локалне православне цркве. Усташки злочини наставили су се и у јулу, када су усташе опљачкале мештане Великих Радинаца и истог дана убиле 38 и ухапсиле 45 мештана. Истог месеца, на мети усташких, домобранских и фолксдојчерских јединица поново су се наша места јужног Срема, те је у акцији од 23. до 26. јула побијено преко 20, а ухапшено неколико стотина мештана Добринаца, Пећинаца, Прхова, Михаљеваца, Петровчића, Попинаца, Суботишта, Доњег Товарника, Огара и Грабовца. Буковчанима је у немилосећању остао 21. август, када су усташки и немачки војници извршили хапшења по селу, међу којима је било жена и деце, транспортовали их у концентрациони логор Јасеновац, одакле се нису вратили.

Септембар је био кобан за становнике Сурдука који су пострадали од усташких и немачких војника приликом блокаде села, 26. септембра 1943, када су извршена стрељања мештана, међу њима и 21 Банаћана. Мештани југоисточног Срема, односно они који су се налазили јужно од линије Голубинци – Војка – Земун, пострадали су током акције „чишћења“ од 30. септембра до 8. октобра. Док је трајала непријатељска акција у југоисточном Срему, немачке јединице су вршиле злочине и у Бешкој где су, 2. октобра 1943, дуж пруге између Бешке

Mandelos also suffered. Ustasha units committed a crime in Progar on the 18th of May, 44 villagers were killed and 94 people were taken to Zemun. The townspeople of Mandelos suffered three days later: Ustasha units penetrated the village and on that occasion killed around 100 locals and arrested around 300 people, only to burn down the houses and demolish the church tower of the local Orthodox church after the crime against the population was over. The Ustasha crimes continued in July, when the Ustasha robbed the inhabitants of Veliki Radinci and on the same day killed 38 and arrested 45 inhabitants. In the same month, the towns of southern Srem were once again targeted by Ustasha, Home Defence Guard and Volksdeutsche units, and in the action from July 23 to 26, over 20 were killed and several hundred residents of Dobrinci, Pećinci, Prhovo, Mihaljevac, Petrović, Popinci, Subotiče, Donji Tovarnik, Ogar and Grabovac were arrested. The people of Bukovac have an unpleasant memory of the 21st of August when Ustasha and German soldiers carried out arrests in the village, after which the arrested, including women and children, were transported to the Jasenovac concentration camp, from where the arrested did not return.

September was fatal for the inhabitants of Surduk, who suffered from Ustasha and German soldiers during the blockade of the village on the 26th of September 1943, when the villagers were shot, including 21 people from Banat. Residents of southeastern Srem, that is, those who were south

NEZAVISNA DRŽAVA HRVATSKA
VIŠE REDARSTVENO POVJERENIČTVO
ZA VELIKU ŽUPU VUKA U VUKOVARU

Broj: 641-42.

Vukovar, 25. kolovoza 1942.

OGLAS

Pokretni Prieki sud, koji je dana 25. kolovoza 1942. zasjedao u VUKOVARU, izrekao je sljedeću:

OSUDU

1. Svetislav Knežević, 27 god. star, iz Vojke
2. Slavko Vlašić, student tehnike 21 god. star, iz Vojke
3. Lazar Hadžić, 24 god. star iz Vojke
4. Žarko Sečanski, 35 god. star, iz Golubinaca
5. Milenko Lepšanović, 22 god. star, iz Golubinaca
6. Ivan Marčić, 23 god. star, iz Kupinova
7. Sava Vujčić, 23 god. star, iz Kupinova
8. Sreta Budimčić, 33 god. star, iz Kupinova
9. Milan Odobašić, 24 god. star, iz Kupinova
10. Lazar Djurdjić, 36 god. star, iz Kupinova
11. Mitar Veletić, 20 god. star, iz Kupinova
12. Ivan Kurjački, 53 god. star, iz Kupinova
13. Slavko Arsenijević, 22 god. star, iz Kupinova

proglašeni su krivima, jedni, da su bili komunistički partijci, te sabirali i nosili hranu partizanima, kao i davali za crvenu pomoć, a drugi da su bili članovi komunističkih desetina, primali komunističke letke i brošure, te prenosili pismene poruke i komunistički materijal, te konačno, da nisu prijavili vlastima osobe, za koje su znali da se bave protudržavnim radom, čime su počinili zločin protiv obstanda Države i njezinog uređenja u smislu §-a 98. t. 2. k. z., te zločin u smislu §-a 2. t. 3. zakonske odredbe o pokretnom priekom sudu od 24. VI. 1941., pa su stoga svi gore navedeni **osuđeni na kaznu smrti strijeljanjem**, koja je nad njima u zakon. roku i izvršena.

su prijavili vlastima
ika Države i njezin

OGLAS

Pokretni Prieki sud, koji je dana 14. kolovoza 1942. zasjedao u Vukovaru, izrekao je sljedeću:

OSUDU

1. Rade Požarev, prav. vjere, 22 g. st., rodom i Mušorina,
2. Milanko Požarev, prav. vjere, 27 g. st., rodom iz Mušorina,
3. Sveta Zavišić, prav. vjere, 34 g. st., rodom iz Stejanovaca,
4. Leposava Lazić, prav. vjere, 38 g. st., rodom iz N. Karlovaca,
5. Živko Popović, prav. vjere, 19 g. st., rodom iz Osieka,
6. Teodor Lukač, prav. vjere, 30 g. st., rodom iz N. Karlovaca,
7. Gjuro Belić, prav. vjere, 75 g. st., rodom iz N. Karlovaca,
8. Zora Mihajlović, prav. vjere, 47 g. st., rodom iz Perleza,
9. Mitar Živković, prav. vjere, 29 g. st., rodom iz N. Karlovaca,
10. Slavko Dobić, prav. vjere, 27 g. st., rodom iz N. Karlovaca,
11. Darinka Marić, prav. vjere, 21 g. st., rodom iz N. Karlovaca,
12. Vojislav Belić, prav. vjere, 25 g. st. rodom iz Kuzmina,
13. Radovan Dokić, prav. vjere, 29 g. st., rodom iz Kuzmina,
14. Nikola Dokić, prav. vjere, 19 g. st., rodom iz Kuzmina,
15. Gligorije Dokić, prav. vjere, 45 g. st. rodom iz Kuzmina,
16. Lazar Dokić, prav. vjere, 42 g. st., rodom iz Kuzmina,
17. Živan Ruvarac, prav. vjere, 36 g. st., rodom iz Divoša,

proglašeni su krivima, što su jedni podržavali veze sa komunistima, te iste podpomagali na taj način, što su im davali hranu, zatim papir za tiskanje ilegalnih letaka, kao i oružje, zatim što su sudjelovali na komunističkim sastancima, ili čuvali strahovnika su se isti obdržavali, a osuđeni od 12. do 17. što su znali za partizane, kao i one osobe, koje su te zločince podupirali hranom i drugim uslugama, a nijesu to prijavili vlastima, čime su počinili zločin protiv obstanda države i njenog uređenja u smislu §-a 98. toč. 2. k. z. te §-a 2. toč. 3. Zak. odredbe o Pokretnom priekom sudu od 25. VI. 1941. g.

stoga su svi gore navedeni **osuđeni na kaznu smrti strijeljanjem**, koja je kazna nad njima izvršena u zakonskom roku.

Vukovar, 17. kolovoza 1942.

Iz ureda višeg redarstvenog povjereništva
Velike župe Vuka

ovoza

Mušorina,
išorina,
aca,
dlovac,
Karlovaca,
N. Karlovaca,
om iz Perleza,
om iz N. Karlovaca,
a iz N. Karlovaca,
om iz N. Karlovaca,
m iz Kuzmina,
dom iz Kuzmina,
iz Kuzmina,
dom iz Kuzmina,
m iz Kuzmina,
odom iz Divoša,

podpomagali na taj način, što su im
su sudjelovali na komunističkim sastan-
o su znali za partizane, kao i one osobe,
li vlastima, čime su počinili zločin protiv
§. Zak. odredbe o Pokretnom priekom
znu smrti strijeljanjem,

и Чортановаца, обесиле 11 мушкараца и 10 жена из Бешке. Завршивши операције у југо-источном Срему које су биле уперене против партизанског покрета, а чије је последице највише осетило цивилно становништво, немачке трупе, односно делови резервне 173. дивизије у садејству са 1. козачком дивизијом састављеном углавном од белогардејских добровољаца и козака из Украјине, са Кубана и Терека, а под командом генерал-мајора Панвица, отпочеле су још једну „акцију чишћења“ која је захватила простор на линији Илок – Петроварадин – Сремски Карловци – Ириг – Врдник – Лежми-мир. Циљ концентричних напада пешадије, артиљерије, авијације и тенковских јединица било је уништење партизанских снага које су биле концентрисане у шумама Фрушке горе. У периоду трајања акције, од 13. до 17. октобра, извршен је злочин над мештанима фрушкогорских села. Лединци и Раковац су у потпуности разорени, док су велике цивилне жртве забележене у Нештину (71), у Сусеку (100) и у Ђишши, у рушевинама манастира (34). Исте немачке и козачке јединице су, након завршетка акције на Фрушкој гори, започеле „чишћење терена“ између река Босут и Сава, покушавајући да разбију Другу и Четврту војвођанску НОУ бригаду, део Другог сремског НОП одреда, као и Главни штаб за Војводину који се налазио такође у пределу Босутских шума. Повлачећи се преко Саве, партизанске јединице успеле су да сачувају људство, међутим, неуспех

of the line Golubinci - Vojka - Zemun, suffered during the “cleaning” operation from the 30th of September to the 8th of October. While the enemy action was going on in southeastern Srem, German units also committed crimes in Beška, where, on the 2nd of October 1943, they hanged 11 men and 10 women from Beška along the railway line between Beška and Čortanovci. Having completed the operations in southeastern Srem, which were directed against the partisan movement, and the consequences of which were most felt by the civilian population, German troops, that is, parts of the reserve 173rd division in cooperation with the 1st Cossack division, composed mainly of White Guard volunteers and Cossacks from Ukraine, from Kuban and Terek, and under the command of Major-General Pannwitz, started another “cleaning operation” that covered the area on the line Ilok - Petrovaradin - Sremски Karlovci - Irig - Vrdnik - Ležimir. The aim of the concentric attacks by infantry, artillery, aviation and tank units was to destroy the partisan forces that were concentrated in the forests of Fruška gora. During the period of the action, from the 13th to 17th of October, a crime was committed against the inhabitants of the villages of Fruška gora. Ledinci and Rakovac were completely destroyed, while large civilian casualties were recorded in Neštin (71), in Susek (100) and in Đipša, in the ruins of the monastery (34). The same German and Cossack units, after the action on Fruška gora, began “clearing the terrain” between the rivers Bosut and Sava, trying to

у акцији немачке и козачке јединице компензовале су новим злочинима над цивилним становнишвом. У периоду трајања акције, од 21. до 27. октобра 1943, становништво је било изложено пљачки и терору, приликом чега су највише пострадали мештани Јамене јер им је село било у потпуности уништено и тридесет мештана старије доби стрељано. До краја године, почињени су злочини још 9. новембра, на територији између Кузмина и Кукујеваца, када је стрељано двадесеторо Кузмичана у знак одмазде за убиство двојице немачких војника; потом 14. новембра, када су немачке јединице, у близини железничке станице у Мартинцима, стрељале 80 лица извучених из логора у Земуну; дана 27. новембра су немачке јединице у Лежмиру минирале православну цркву, попалиле више кућа, и стрељале стотине Лежмираца.

Попут претходних година, и 1944. је обилазила ратним злочинима почињеним над цивилним становнишвом Срема, нарочито над српском и ромском популацијом. Први већи ратни злочин у 1944. догодио се 10. марта, у току акције „чишћења“ западног Срема, на простору села Липовац, Моровић, Сремска Рача и Јамена. У току акције коју су спроводиле јединице 13. СС дивизије Ханцар, усташке и домобранске јединице, као и немачке посаде из Винковаца и Сремске Митровице, убијено је 26 мештана Батроваца, око 100 мештана Моровића, око 370 мештана Сремске Раче,

break the Second and Fourth Vojvodina National Liberation Rising Brigades, part of the Second Srem National Liberation Movement Detachment, as well as the Main Headquarters for Vojvodina, which was located also in the area of the Bosut forests. Retreating across the Sava river, the partisan units managed to save their personnel, however, the German and Cossack units compensated for their failure in action with new crimes against the civilian population. During the period of the action, from the 21st to 27th of October 1943, the population was exposed to looting and terror, during which the villagers of Jamena suffered the most because their village was completely destroyed and thirty elderly villagers were shot. By the end of the year, crimes were committed as early as the 9th of November, in the territory between Kuzmin and Kukujevac, when twenty Kuzmin residents were shot in retaliation for the killing of two German soldiers; then on the 14th of November, when German units, near the railway station in Martinци, shot 80 people taken out of the camp in Zemun; On the 27th of November, German units in Ležimir mined the Orthodox church, set several houses on fire, and shot hundreds of Ležimir residents.

Like the previous years, the 1944 was full of war crimes committed against the civilian population of Srem, especially against the Serbian and Roma population. The first major war crime in 1944 occurred on the 10th of March, during the “cleansing” operation of western Srem, in the area of the villages of Lipovac, Morović, Sremска Rača

затим преко 200 мештана Босуца и око 50 мештана Јамене. Током пролећа исте године, извршен је и злочин над мештанима Прогара, када су, 11. маја, немачке, усташке и домобранске снаге убиле 22 мештана и запалиле десетине кућа.

Колико су злочини на простору Срема били заступљени током Другог светског рата потврђује и чињеница да су чињени и у последњим данима окупације Срема, током повлачења усташких, домобранских и немачких трупа ка западу. У септембру 1944. извршени су злочини над мештанима Сурчина, Бешенова, Лежимира, Павловаца, Чортановаца, Чалме, Деча, Јакова, Ирига; током октобра су извршени злочини над мештанима Сурдука, Врдника, Нештина, као и над заточеницима Казненог завода у Митровици. Међу последњим већим злочинима је злочин над мештанима Ердевика у новембру 1944, када је 15 мештана ухапшено и ликвидирано на реци Босут.

На местима сремских стратишта и бојишта, након Другог светског рата подигнута су бројна спомен-обележја у част невино пострадалих цивилних жртава и антифашистичких бораца. Ипак, својим значајем, уметничком вредношћу и грандиозношћу истакла су се спомен-обележја *Слобода* на Иришком венцу, Спомен-гробље у Сремској Митровици, Спомен-обележје Сремски фронт и спомен-парк Дудик у Вуковару. Два од поменутих четири спо-

мен-обележја директно су повезана са акцијом Виктора Томића спроведеној у лето 1942. године: Спомен-гробље у Сремској Митровици и Спомен-парк Дудик су ауторска дела Богдана Богдановића. Меморијализације жртава у виду подизања спомен-обележја представљале су најмасовнији облик одавања почести жртвама. Простори спомен-обележја били су места сусрета прошлости и садашњости, места сећања, места чувања од заборава, места пијетета. Сећање на жртве рата одржавано је и организовањем јавних манифестација посвећених невино настрадалим цивилима, али и бројним новинским текстовима, филмским остварењима, телевизијским репортажама. Данас, спомен-обележја подигнута на сремским стратиштима и бојиштима имају значајну улогу у формирању колективног идентитета и памћења, и представљају места живог сећања на страдања Сремаца у Другом светском рату током „акције“ Виктора Томића.

The extent to which the crimes in Srem were prevalent during World War II is confirmed by the fact that they were also committed in the last days of the occupation of Srem, during the withdrawal of Ustasha, Home Guard and German troops to the west. In September 1944, crimes were committed against the inhabitants of Surčin, Bešenovo, Ležimir, Pavlovci, Čortanovci, Čalma, Deč, Jakovo, Irig; during October, crimes were committed against the inhabitants of Surduk, Vrdnik, Neštin, as well as the detainees of the Penitentiary in Mitrovica. Among the last major crimes is the crime against the inhabitants of Erdevik in November 1944, when 15 inhabitants were arrested and liquidated on the river Bosut.

After the World War II, numerous memorials were erected at the sites of Srem killing grounds and battlefields in honor of innocent civilian

victims and anti-fascist fighters. Nevertheless, the Freedom memorial on Iriški venac, the Memorial Cemetery in Sremska Mitrovica, the Sremski Front Memorial and the Dudik Memorial Park in Vukovar stood out for their importance, artistic value and grandeur. Two of the mentioned four memorials are directly connected with Viktor Tomić's action carried out in the summer of 1942: the Cemetery in Sremska Mitrovica and the Dudik Memorial Park, works by Bogdan Bogdanović. The memorialization of the victims in the form of erecting a memorial was the most massive form of honoring the victims. The spaces of memorials were meeting places of past and present, places of remembrance, places of protection from oblivion, places of piety. The memory of the victims of the war was also maintained by organizing public events dedicated to the innocent civilians who died, as well as numerous newspaper articles, film productions, and television reports. Today, the memorials erected on the Srem killing grounds and battlefields play a significant role in the formation of collective identity and memory, and represent places of living memory of the suffering of the people of Srem in World War II during the "action" of Viktor Tomić.

56

МУЗЕЈ
НАИВНЕ
УМЕТНОСТИ
„ИЛИЈАНУМ“
ШИД

РАДОВАН
СРЕМАЦ

СУДБИНЕ ИЗ 1942. ГОДИНЕ

Други светски рат, а у оквиру њега геноцидна акција Виктора Томића и његов Покретни преки суд, оставили су најдубљи траг у свести Сремаца. И пре и после Томићеве акције је било хапшења, спровођења у логоре и убијања. Једноставно, целокупни период од 1941. до 1945. године је био у знаку смрти. До данас су у свести старијих Сремаца остали упечатљиви тренуци из прошлости које често помињу: „Кад су их усташе одвеле...“ и „Кад сам отишао у партизане...“ При том, прва изјава се увек односи на крваву Томићеву акцију. Када се размишља о броју ухапшених, броју мучених и броју убијених непобитно се долази до закључка да је у питању била геноцидна акција чији је циљ био истребљење сремских Срба. Међутим, најлакше је размишљати о статистици. То су само бројеви. Када сваком том броју додате лице – фотографију, име и презиме, животну причу, онда долазите до ситуације да људски ум не може да схвати размеру мржње човека према човеку и последице те мржње, тек онда зло страдања невиног човека достиже непјомљиве висине. Тада је тешко проценити да ли је нека жртва имала гору судбину од друге, да ли је трагичнија смрт детета или смрт лекара који је спасавао животе и још дуго би их

DESTINIES FROM 1942

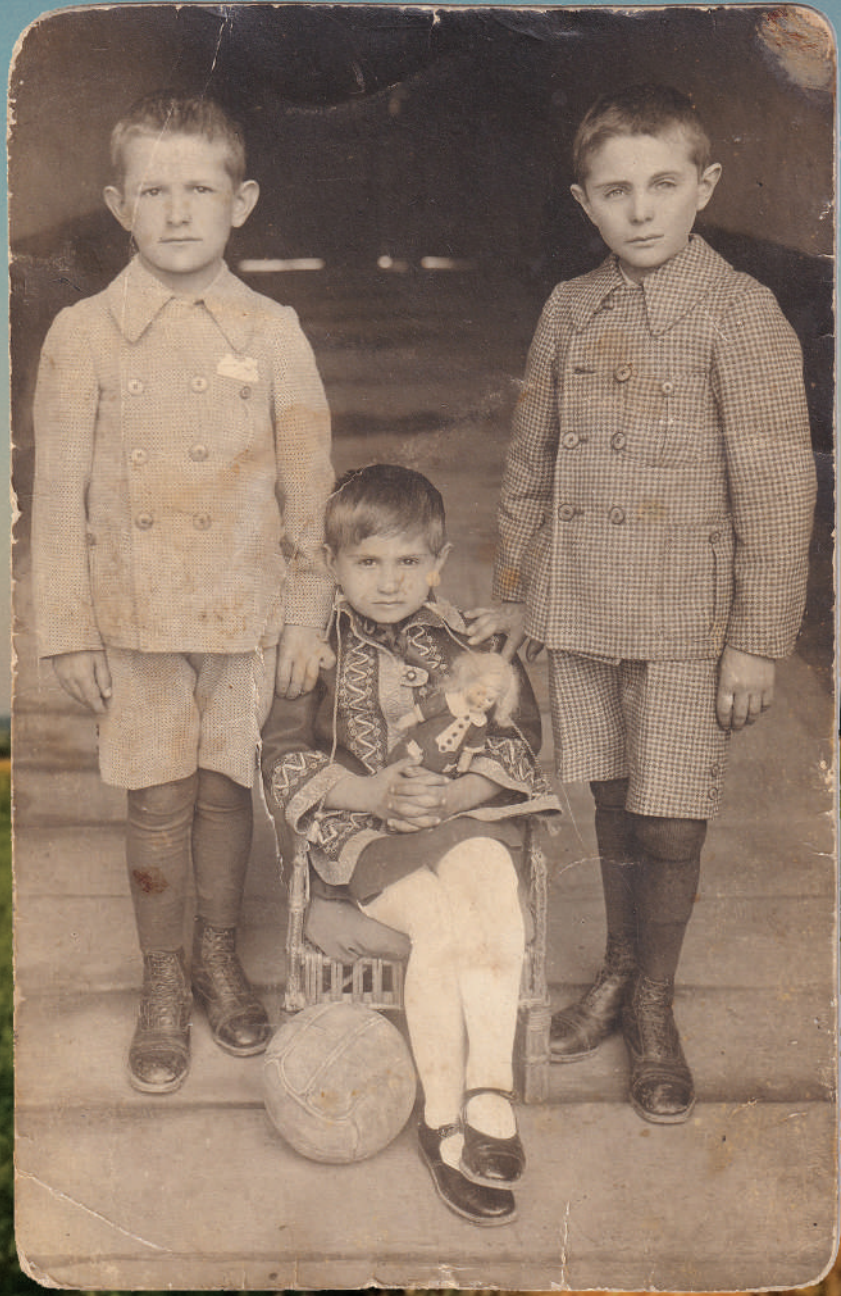
The World War II, and within it the genocidal action of Viktor Tomić and his Mobile High Court, left the deepest mark on the consciousness of the people of Srem. Both before and after Tomić's action there were arrests, deportations to camps and killings. Simply, the entire period from 1941 to 1945 was marked by death. To this day, memorable moments from the past remain in the minds of the elderly from Srem, which they often mention: "When the Ustasha's took them away..." and "When I joined the partisans..." At the same time, the first statement always refers to the Tomić's bloody action. When one thinks about the number of arrests, the number of torturers and the number of those killed, the conclusion is irrefutably reached that it was a genocidal action whose goal was the extermination of the Serbs of Srem. However, it is easiest to think about statistics. It's just numbers. When you add a face to each of those numbers - a photo, name and surname, a life story, then you come to a situation where the human mind cannot comprehend the extent of man's hatred for man and the consequences of that hatred, only then does the evil of innocent man's suffering reach unimaginable heights. Then it is difficult to judge whether one victim had a worse fate than another, whether the death of a child or the death of a

у будућности спасавао. А иза тих директних жртава увек стоје оне индиректне – чланови њихових породица који настављају да живе са траумама, са страхом који никад не пролази, трудећи се да сузбију сопствену мржњу према убицама својих милих.

Ако бисмо од преко седам хиљада Сремаца страдалих 1942. извукли једно име, и то барем по знамењу, онда би то, свакако, било име академског сликара Саве Шумановића. Овај неповљиви мајстор сремских пејзажа рођен је у Винковцима 1896. године, где му је отац радио као управник шумарског котара. Четири године касније, породица се вратила у Шид, место рођења Савиних родитеља, где су њихове породице живеле готово два века. Сава Шумановић се школовао у Шиду, Загребу и Паризу и сматра се најобразованијим српским сликарем. Сликао је пејзаже, актове, мртву природу, портрете итд. У свим раздобљима свог стваралаштва осветљењу је давао посебан значај и зато су га назвали сликарем светлости. А нигде га та светлост није толико очарала и инспирисала као у његовом Срему, и то у Шиду и околини, на падинама Фрушке Горе које су, с једне стране, довољно високе да динамизују монотонију равнице, а са друге стране таман толико ниске да не заклањају сунчеву светлост него је још и наглашавају. Сам Шумановић је нагласио да светлост и јасноћа сремске крајине (пејзажа) делују ведро и јасно као ни у

doctor who saved lives and would continue to save them for a long time that was to come was more tragic. And behind those direct victims there are always indirect ones - members of their families who continue to live with trauma, with fear that never goes away, trying to suppress their own hatred towards the killers of their loved ones.

If we were to extract one name from the more than seven thousand Srem victims in 1942, and at least by notability, then it would certainly be the name of the academic painter Sava Šumanović. This inimitable master of Srem landscapes was born in Vinkovci in 1896, where his father worked as a manager of the forestry district. Four years later, the family returned to Šid, the birthplace of Sava's parents, where their families lived for almost two centuries. Sava Šumanović was educated in Šid, Zagreb and Paris and is considered the most educated Serbian painter. He painted landscapes, nudes, still life, portraits, etc. In all periods of his creativity, he gave special importance to lighting, and that is why he was called the painter of light. And nowhere did that light enchant and inspire him as much as in his Srem, namely in Šid and its surroundings, on the slopes of Fruška Gora, which, on the one hand, are high enough to dynamize the monotony of the plain, and on the other hand, just low enough not to obscure sunlight, but they also emphasize it. Šumanović himself emphasized that the light and clarity of the Srem krajina (landscape) appear brighter and

једном другом крају који је видео. Та сремска светлост и Шумановићева уметничка светлост биће угашене након прве, и како је испало, последње деценије његовог стваралаштва у Шиду. Након привремене мобилизације због почетка рата, Сава Шумановић се вратио у Шид. Свој град више неће напуштати до смрти. У Шиду се посветио породичном имању, али још више, својој уметности као својеврсном простору изолације од мрачног окружења. Шумановићева дела у време рата постају још светлија. Око њега је тама, а у њему и даље сија оно јединствено сремско сунце чију светлост преноси на своја платна.

Сава Шумановић је био син јединац. Одрастао је у изузетном породичном окружењу које је свој углед и утицај градило генерацијама. Шумановић је родбинским везама повезан са цртачем Миливојем Мауковићем који се сматра зачетником стрипа код нас, затим са Ђорђем Недељковићем, великим добротвором Матице српске, са новосадским Адамовићима, са новосадско-карловачком професорском породицом Лазић итд. Његов стриц је био др Светислав Шумановић, подобан, оснивач и вишедеценијски председник Српске банке у Загребу, чија је ћерка била чувена Христинка Криста удата Ђорђевић, дворска дама, оснивачица и председница Удружења *Цвијета Зузорић*, председница Црвеног крста СФРЈ, оснивачица Друштва пријатеља Народне музеја итд. Васпитаван и образован у богатом

clearer than in any other region he has seen. That Srem light and Šumanović's artistic light will be extinguished after the first, and as it turned out, the last decade of his creativity in Šid. After the temporary mobilization due to the beginning of the war, Sava Šumanović returned to Šid. He will not leave his city again until he dies. In Šid, he devoted himself to the family estate, but even more to his art as a kind of space of isolation from the dark environment. Šumanović's works become even brighter during the war. There is darkness around him, and that unique Srem sun still shines in him, the light of which he transfers to his canvases.

Sava Šumanović was an only son. He grew up in an exceptional family environment that built its reputation and influence over generations. Šumanović is connected by family ties with the cartoonist Milivoj Mauković, who is considered the originator of comics in our country, then with Đorđe Nedeljković, a great benefactor of Matica Srpska, with the Adamović family from Novi Sad, with the Lazić family of Novi Sad – Sremski Karlovci teachers, etc. His uncle was PhD Svetislav Šumanović, viceban, founder and president of Srpska banka in Zagreb for many decades, whose daughter was the famous Hristinka Krista married Đorđević, lady of the court, founder and president of the Association *Cvijeta Zuzorić*, president of the Red Cross of the SFRY, founder of the Society of Friends of the National Museum, etc. Brought up and educated in the rich spirit of Serbian society,

духу српског друштва, Сава Шумановић је, такође, „морао“ да постане велико знамење српске историје. Постао је симбол и једно од најцењенијих имена српске уметности, али и симбол целокупног страдања српског народа у усташкој Независној Држави Хрватској.

Лето 1942. године са правом се у Срему сматра крвавим. Усташка власт је кроз деловање Покретног преког суда усмереног првенствено ка Србима и, споредним акцијама, ка Ромима и Јеврејима, кренула у најозбиљније и најкрвавије чишћење ове територије од „непоћудних“ појединаца и породица. Ове акције су омогућене много раније захваљујући различитим законима и списковима имена „непоћудних и опасних“. Већ два месеца након оснивања НДХ, усташка власт (логор и табор) у котару Шид је похваљена јер је своју дужност извршила узорно и прописно – доставила је списак од 530 „непоћудних и опасних“ породица и појединаца. Од тог броја у самом Шиду је било 132, што је веома близу цифри ухапшених и убијених у акцији Виктора Томића. Данас је немогуће рећи да ли су ови спискови из јуна 1941. године били основа за хапшења следеће године. Шиђани су, свакако, очекивали да Преки суд дође и у њихов котар будући да је већ увелико „радио“ по Срему. Након рата, поједини Шиђани су изјавили да су од својих пријатеља несрба били информисани о предстојећој акцији и то пет до шест дана пре њеног почетка. Забрана издавања пропусница Шиђанима

Sava Šumanović also “had” to become a great symbol of Serbian history. He became a symbol and one of the most respected names of Serbian art, but also a symbol of the entire suffering of the Serbian people in the Ustasha Independent State of Croatia (NDH).

The summer of 1942 is rightfully considered bloody in Srem. The Ustasha's government, through the action of the Mobile High Court, directed primarily towards Serbs and, with secondary actions, towards the Roma and the Jews, embarked on the most serious and bloody cleansing of this territory from “reluctant” individuals and families. These actions were made possible much earlier thanks to various laws and lists of “reluctant and dangerous” names. Already two months after the establishment of the NDH, the Ustasha authorities (municipal & district) in the district of Šid were praised for performing their duty in an exemplary and proper manner - they submitted a list of 530 “reluctant and dangerous” families and individuals. Of that number, there were 132 in Šid itself, which is very close to the number of those arrested and killed in Viktor Tomić's action. Today it is impossible to say whether these lists from June 1941 were the basis for arrests the following year. The people of Šid certainly expected the Mobile High Court to come to their district, since it had already “worked” a lot in Srem. After the war, some people from Šid stated that they were informed about the upcoming action by their non-Serb friends five to six days before it started.

Carobut
1934

за напуштање територије Срема стигла је четрнаест дана пре почетка акције. Када је, уочи Велике Госпојине 1942. године, град био блокиран од стране усташа и домобрана а телефонске линије укинуте, Шиђани су постали свесни ситуације. Хапшење Шиђана је започело у ноћи између 27. и 28. августа и наставило се током целог преподнева. На почетку су хапшене целокупне породице како се по Шиду не би пронела вест о томе, с тим што су одрасли мушкарци одмах везивани и спровођени. Тако је ухапшена породица Мирић са ћеркама од 19 и 14 година, породица Чавић са троје деце од 17, 15 и 13 година, Степанчевић са сином од 13 година, затим породице Коларић, Кордић, Тетек, Илић итд. Која је била кривица ухапшених и да ли уопште можемо да говоримо о кривици? Након рата, Мата Гаврић из Кукујеваца је сведочио да се у његовом селу није десило ништа што би се могло окарактерисати као масовни злочин окупатора, није било узимања талаца, слања на присилни рад, покрштавања итд. Узевши у обзир да су Кукујевци били готово чисто римокатоличко село, а да су се сви злочини дешавали у местима с већинским српским становништвом, јасно се уочавају образац и намера геноцида, односно истребљења неримокатоличког становништва. Још увек постојећа оштећења на импозантном делу *Христово распеће* Аксентија Мародића (које се данас налази у Црквеној ризници Српског православног архијерејског намесништва

The ban on issuing passes to Šid citizens to leave the territory of Srem arrived fourteen days before the start of the action. When, on the eve of the Assumption of the Theotokos in 1942, the city was blocked by the Ustasha and Home Guards, and the telephone lines were cut off, the people of Šid became aware of the situation. The arrest of Šid citizens began in the night between the 27th and 28th of August and continued throughout the morning. In the beginning, entire families were arrested so that the news of this would not spread to Šid, with the fact that adult men were immediately tied up and executed. Thus, the Mirić family with their daughters aged 19 and 14, the Čavić family with three children aged 17, 15 and 13, the Stepančević family with their 13-year-old son, the Kolarić, Kordić, Tetek, Ilić, etc., families were arrested. What was the guilt of those arrested and can we even talk about guilt? After the war, Mata Gavrić from Kukujevac testified that nothing happened in his village that could had been characterized as a mass crime by the occupiers, there had been no taking of hostages, no forced labor, no forced conversion to Catholicism, etc. Taking into account that Kukujevci was an almost purely Roman Catholic village, and that all the crimes took place in places with a majority Serbian population, the pattern and intention of genocide, i.e. the extermination of the non-Roman Catholic population, can be clearly observed. The still existing damages on the imposing part of the *Crucifixion of Christ* by Aksentije Marodić (which is today in the

шидског), начињена усташким ножевима, најбоље симболизују антихришћанску политику НДХ и мржњу према православљу. Ту се крије и „кривица“ страдалих.

Сава Шумановић је ухапшен 28. августа, рано ујутру, око 6 сати. У Шумановићеву кућу дошла су два непозната агента у цивилу, у пратњи једног шидског полицајца и неколико усташа међу којима је препознат Шиђанин Ефлер, иначе Немац. Шумановићу је дозвољено да се спреми (по неким каснијим изјавама – окупа) и да са собом понесе документа која је сматрао неопходним у поступку одбране, затим лекарско уверење о здравственом стању, златан сат са сребрним ланцем и у готовини 2.000 куна које му је мајка Персида силом додала. Док се облачио, усташе су претресле све собе у кући, чак и сликарев атеље и постојећу кореспонденцију. Све време Шумановић је ћутао. При изласку из куће опростио се са мајком Персидом пољупцем у руку и речима: „Можда се нећемо видети, збогом мама“. Шумановић је потом спроведен до куће др Драгутина Грчића, свог тече, старца од 83 године, који је такође ухапшен, а потом и до куће своје друге тетке, Персидине сестре, Лепосаве Дебелачки, којој су тада ухапсили супруга Новака и старијег сина Гојка.

Два сата након одвођења Саве Шумановића, усташе су се вратиле у његову кућу и одвеле његову мајку Персиду. Том приликом јој је наређено да им преда сву готовину коју

Church Treasury of the Serbian Orthodox Archdiocese of Šid), made with Ustasha knives, best symbolize the NDH's anti-Christian policy and hatred towards Orthodoxy. This is where the "guilt" of the victims is hidden.

Sava Šumanović was arrested around 6 o'clock, early in the morning on the 28th of August. Two unknown agents in civilian clothes came to Šumanović's house, accompanied by a policeman from Šid and several Ustashes, among whom Efler, a local German from Šid, was recognized. Šumanović was allowed to get ready (according to some later statements - to take a bath) and to take with him the documents he considered necessary in the defense procedure, then a medical certificate about his health, a gold watch with a silver chain and HRK 2,000 in cash that his mother Persida forcefully gave to him. While he was getting dressed, the Ustashes searched all the rooms in the house, even the painter's studio and existing correspondence. The whole time, Šumanović was silent. When leaving the house, he said goodbye to his mother Persida with a kiss on the hand and the words: "Maybe we won't see each other again, goodbye mom." Šumanović was then escorted to the house of Dr. Dragutin Grčić, his brother-in-law, an 83-year-old man, who was also arrested, and then to the house of his second aunt, Persida's sister, Leposava Debeljački, whose husband Novak and older son Gojko were then arrested.

Two hours after Sava Šumanović was taken away, the Ustashes returned to his house and

поседује. У просторијама Среског начелства (данас на месту зграде Општине Шид), Персида се сусрела са Виктором Томићем, крвником свог сина и свих Шиђана ухапшених тог дана. Описала га је као високог човека, грубог изгледа и грубог понашања, који је у рукама држао канџију. У том моменту, он је повикао „Шта ће ова женска овде?“ Агенти су му одговорили да су ухапсили њеног сина, па су онда и њу довели и донели сав њен новац. Персида се тада умешала у разговор и рекла да ни она ни њен син Сава нису криви, а да је новац предат комплетно што се може утврдити на основу рачуноводствених књига њиховог имања. Томић ју је тада „одмерио“ и наредио јој да покупи сав новац и врати се кући, што је она и учинила.

После лечења у болници посветио се пошћуно сликарству и живео је сасвим пошћуно, онако како по само сликари моју да учине. Предао се пошћуно и сав своје позиву, за који је имао необично много воље и смисла; са дневним догађајима, људима око себе и са политичким приликама у Шиду није имао баш никакве везе. Био је одгојен као Србин и у свакој прилици је наилашвао да је Србин; шакав је остао и после окупиације, после 1941. године. Никаких личних, а још мање политичких и дружих противника или непријатеља није имао и ја не бих мола да кажем или да име-

took his mother Persida away. On that occasion, she was ordered to hand over all the cash in her possession to them. In the premises of the County Head Office (today on the site of the building of the Municipality of Šid), Persida met Viktor Tomić, the one responsible for the crimes done to her son and all the citizens of Šid that were arrested on that day. She described him as a tall man, rough-looking and rough-mannered, who held a whip in his hands. At that moment, he shouted “What is this woman doing here?” The agents told him that they had arrested her son, and then they brought her and all her money. Persida then intervened in the conversation and said that neither she nor her son Sava were to be blamed, and that the money was handed over in full, which can be determined based on the accounting books of their estate. Tomić then “measured” her and ordered her to collect all the money and return home, which she did.

After the treatment in the hospital, he devoted himself completely to painting and lived quite secluded, as only painters can do. He surrendered completely to his vocation, for which he had an unusual amount of will and sense; he had absolutely nothing to do with the daily events, the people around him and the political situation in Šid. He was brought up as a Serb and emphasized that he was a Serb at every opportunity; it remained like that even after the occupation, after 1941.

нујем било које лице које би било криво или осумњичено за његову смрт.

Персида Шумановић, 7. мај 1946. године

Персида Шумановић више није видела свог сина. Суграђанка Десанка Чавић, која је са својим супругом и децом била ухапшена истог дана када и Сава Шумановић, посведочила је Персиди да је видела како се, након извођења у општинско двориште, на питање усташа да ли неко има на нешто да се жали, јавио Сава, па је пуштен назад у зграду Среског начелства. Сава се тада обратио Виктору Томићу и изјавио да он јесте Србин, али да није учинио никакво кривично дело и потом се позвао на свог стрица др Светислава Шумановића, тада заступника у Хрватском сабору. Према речима Чавићке, Томић је измученог Саву брутално одбио и одгурнуо.

Персида Шумановић је убрзо упутила молбу поглавнику Анти Павелићу да се њен син Сава пусти на слободу. Већ 15. септембра 1942. године, из Загреба у Жупску редарствену област у Вуковару стигло је обавештење као одговор Персиди Шумановић: њен син не може бити ослобођен јер је осуђен и стрељан 30. августа 1942. године. Пет дана касније, 20. септембра, овај допис стиже и у Шид када Персида сазнаје за смрт свог сина. Персида је изјавила да никад није сазнала детаље о смрти и мучењу свог сина, али је свакако имала болно сазнање да Саву нису заобишла усташка

He had no personal, let alone political and other opponents or enemies, and I could not say or name any person who would be guilty or suspected of his death.

Persida Šumanović, the 7th of May 1946

Persida Šumanović never saw her son again. Fellow citizen Desanka Čavić, who was arrested together with her husband and children on the same day as Sava Šumanović, testified to Persida that she saw how, after being taken to the municipal yard, the Ustasha asked if anyone had anything to complain about, Sava responded, so he was released back to the building of the County Head Office. Sava then turned to Viktor Tomić and declared that he was a Serb, but that he had not committed any crime and then referred to his uncle PhD Svetislav Šumanović, the then representative in the Croatian Parliament. According to Čavić, Tomić brutally rejected the tortured Sava and pushed him away.

Persida Šumanović soon sent a request to chief Ante Pavelić to release her son Sava. Already on the 15th of September 1942, a notification arrived from Zagreb to the Police District in Vukovar in response to Persida Šumanović: her son cannot be released because he was convicted and shot on the 30th of August 1942. Five days later, on the 20th of September, this letter also arrives in Šid when Persida learns about the death of his son. Persida stated that she never learned the details of her son's death and torture, but she certainly had the

иживљавања и мучења у Шиду и у Сремској Митровици. Због тога је неопростиво свако измишљање детаља мучења Саве Шумановића које се често појављује у јавности и то увек непоткрепљено доказима.

Нарушено здравље и сломљено срце нису дозволили Персиди да присуствује ексхумацији посмртних остатака Томићевих жртава спроведеној у првим послератним годинама. Своју сестру и остале Шиђанке које су ишле на ексхумацију замолила је да јој јаве ако препознају Савине посмртне остатке. Нажалост, монструозно физичко мучење пре стрељања, жив креч и време учинили су своје. Савино тело је остало неидентификовано, као и неколико хиљада других. О интензитету мучења говори податак да су браћа Тетек, Радивој и Милан, у згради казнионе разбили прозор и стаклом исекли вене како би се поштедели даљег мучења. Мученици, који су преминули у Шиду због батина или су директно убијени, одвезени су на Српско православно гробље и сахрањени истог дана у породичну гробницу Петра Дерете. Након одговора усташке власти из Загреб послатог Персиди Шумановић, прве потврде о трагичној судбини Шиђана одведених у Сремску Митровицу почеле су да стижу у виду дописа тадашњој жупи Хрватске православне цркве у Шиду ради евидентирања у матичне књиге умрлих. Да ли је Василије Јурченко, жупник Хрватске православне цркве у Шиду, о томе обавештавао породице жртава –није познато.

painful knowledge that Sava was not spared from the Ustasha bestiality and torture in Šid and Sremska Mitrovica. That is why it is unforgivable to fabricate the details of the torture of Sava Šumanović, which often appears in the public and is always unsupported by evidence.

Impaired health and a broken heart did not allow Persida to attend the exhumation of the remains of Tomić's victims carried out in the first post-war years. She asked her sister and the other women from Šid who went to the exhumation to let her know if they recognized Sava's remains. Unfortunately, monstrous physical torture before firing, quicklime and time took their toll. Sava's body remained unidentified, like several thousand others. The intensity of the torture is indicated by the fact that the Tetek brothers, Radivoj and Milan, broke a window in the prison building and cut their veins with glass in order to spare themselves further torture. The martyrs, who died in Šid due to beatings or were directly killed, were taken to the Serbian Orthodox Cemetery and buried on the same day in the family sepulchre of Petar Dereta. After the response of the Ustasha authorities from Zagreb to Persida Šumanović, the first confirmations about the tragic fate of the people from Šid taken to Sremska Mitrovica began to arrive in the form of letters to the then parish of the Croatian Orthodox Church in Šid for registration in the death register. It is not known whether Vasilije Jurčenko, the parish priest of the Croatian Orthodox

Уз судбину Саве Шумановића, светски познатог и значајног великана уметности, стоји судбина малог непознатог човека, жене и дедета. Заједно са својим мужевима и очевима, хапшене су и супруге и њихова деца који су поднели једнаку патњу и једнако мучење, али у највећем броју случајева нису имали исти крај јер је већина њих пуштена након ислеђивања. Ислеђивање и мучење у Шиду је започело 28. августа, одмах иза поноћи. Жене и деца су одвојени и затворени у посебну зграду, одакле су одвођени на саслушање. Око пола пет ујутро усташе су ушле у ту зграду и позвале на саслушање Видосаву Илић.

Видосава Вида Атанацковић рођена је у Новом Сланкамену 1892. године. За тадашње прилике се удала релативно касно, 1920. године, за шидског трговца Светислава Илића, иначе рођеног Стапарца. Вида је водила кафану у Илићевој породичној кући која се налазила у самом центру Шиде, одмах уз зграду Среског начелства у којој је убијена. Те Великогоспојинске зоре 1942. године, ухапшена је комплетна породица: Светислав (60), Видосава (50), Бранислав (21), Никола (19) и Љубица (16).

Саслушање на које је Видосава одведена око пола пет ујутро није било ништа друго до мучење и зверско иживљавање усташа над једном женом Српкињом. Након 45 минута, усташе су унеле измрцварену Видосаву у затвор и бацили је на један кревет. Била је испребијана, крвава и натечена. Осталим женама је само

Church in Šid, informed the families of the victims about this.

Along with the fate of Sava Šumanović, the world-famous and important great person of art, stands the fate of a little unknown man, a woman and a child. Together with their husbands and fathers, the wives and their children were arrested, who endured the same suffering and the same torture, but in most cases they did not have the same end because most of them were released after investigation. The investigation and torture in Šid began on the 28th of August, just after midnight. Women and children were separated and imprisoned in a separate building, from where they were taken for interrogation. Around half past five in the morning, the Ustashas entered that building and summoned Vidosava Ilić for questioning.

Vidosava Vida Atanacković was born in Novi Slankamen in 1892. For the circumstances of the time, she married relatively late, in 1920, to a merchant from Šid, Svetislav Ilić, born in Stapar. Vida ran a tavern in Ilić's family house, which was located in the very center of Šid, right next to the building of the County Head Office where she was killed. That dawn of the Assumption of the Theotokos in 1942, the entire family was arrested: Svetislav (60), Vidosava (50), Branislav (21), Nikola (19) and Ljubica (16).

The interrogation to which Vidosava was taken at around half past five in the morning was nothing more than a torture and brutal experi-

рекла да признају све што их питају како би избегле мучење, јер су њој скакали на стомак са стола. На кревет поред мајке је села њена ћерка Љубица и држала је у наручју све док није издахнула. Након што су усташе поново ушле и почеле прозивку, на изговорено име Видосава Илић јавила се њена ћерка и рекла: „Мама је умрла“. Заједно са осталим женама и децом, из затвора је пуштена и Љубица Илић. Није имала коме да се врати јер су јој тог дана одвели оца и једног брата на стрељање у Сремску Митровицу, док је други брат побегао, али је касније ухваћен и убијен у Јасеновцу. Љубица је поживела библијске 33 године и, 1959. године, изненада преминула. Данас њени потомци чувају успомену на страдалничку ноћ Илића, на несхватљиву смрт Видосаве и никад залечене душевне ране младе Љубице. Они, и сви потомци страдалника који чувају успомену на своје убијене корене само зато што су српски, представљају онај вечни пламен храмовне свеће. Они су она упорна пшеница или кукуруз који никну у стрњици из суве земље након жетве и настављају живот.

ence by the Ustasha against a Serbian woman. After 45 minutes, the Ustashas took the bruised Vidosava into the prison and threw her on a bed. She was beaten, bloody and swollen. She just told the other women to admit everything they were asked in order to avoid torture, because they were jumping on her stomach from the table. Her daughter Ljubica sat on the bed next to her mother and held her in her arms until she died. After the Ustashas entered again and started the roll-call, her daughter answered the name Vidosava Ilić and said: “Mom died.” Together with other women and children, Ljubica Ilić was released from prison. She had no one to return to because that day her father and one brother were taken to be shot in Sremska Mitrovica, while the other brother escaped and was later caught and killed in Jasenovac. Ljubica lived the biblical 33 years and, in 1959, suddenly passed away. Nowadays, her descendants keep the memory of Ilić's night of suffering, the incomprehensible death of Vidosava and the never-healed mental wounds of young Ljubica. They, and all the descendants of the martyrs who keep the memory of their murdered roots just because they are Serbian, represent the eternal flame of the church candle. They are that persistent wheat or corn that sprouts in the stubble from the dry ground after harvest and continue to live.

Аутори изложбе изражавају захвалност Архиву Српске академије наука и уметности у Сремским Карловцима, Војном архиву, Музеју Војводине, Архиву Војводине, Музеју Срема, Архиву Срема, Галерији слика *Сава Шумановић*, као и српској православној Епархији сремској на прилици да обаве истраживања, на грађи и простору уступљеном за изложбу.

Посебну захвалност аутори изложбе изражавају г. Владимиру Костићу, председнику Српске академије наука и уметности, Његовом преосвештенству епископу сремском Господину Василију, потпуковнику г. Петру Ивановићу, директору Војног архива, г-ђи Тијани Станковић Пештерац, директорки Музеја Војводине, г. Небојши Кузмановићу, директору Архива Војводине, г. Андрији Поповићу, директору Музеја Срема, г. Дејану Уметићу, директору Архива Срема, и г-ђи Јовани Лакић, директорки Галерије слика *Сава Шумановић*.

The authors of the exhibition express their gratitude to the Serbian Academy of Science and Arts (SASA) Archives in Sremski Karlovci, Military Archives, Museum of Vojvodina, Archives of Vojvodina, Museum of Srem, Historical Archives of Srem, Art Gallery *Sava Šumanović* and the Serbian Orthodox Bishopric of Srem for the opportunity to conduct research, as well as for the material and premises provided for the exhibition.

In particular, the authors of the exhibition express their gratitude to Mr. Vladimir Kostić, President of the Serbian Academy of Sciences and Arts, His Grace Vasilije, Serbian Orthodox Bishop of Srem, lieutenant colonel Mr. Petar Ivanović, Director of the Military Archives, Mrs. Tijana Stanković Pešterac, Director of the Museum of Vojvodina, Mr. Nebojša Kuzmanović, Director of the Archives of Vojvodina, Mr. Andrija Popović, Director of the Museum of Srem, Mr. Dejan Umetić, Director of the Historical Archives of Srem, and to Mrs. Jovana Lakić, Director of the Art Gallery *Sava Šumanović*.

СРЕМ 1942.

Ауџори текста и изложбе

Бојан Арбутина, Музеј жртава геноцида, Београд, Република Србија

Радован Сремац, Музеј наивне уметности „Илијанум“, Шид, Република Србија

Издавач

Музеј жртава геноцида

Трг Николе Пашића 11, Београд, Република Србија

www.muzejgenocida.rs

За издавача

Дејан Ристић

Извршна уредница

Александра Мишић

Уметнички дирекџор

др ум Никола Радосављевић

Прелом

Марица Буцек

Лекџура

Исидора Ињац

Превод

Оливера Ристић

Штампа

Intra Net Centar

Тираж

200

ISBN

978-86-86831-82-8

SREM 1942

Authors of the exhibition

Bojan Arbutina, Genocide Victims' Museum, Belgrade, Republic of Serbia

Radovan Sremac, Museum of Naive Art "Ilijanum", Šid, Republic of Serbia

Publisher

Genocide Victims' Museum

11 Trg Nikola Pašića Sq, Belgrade, Republic of Serbia

www.muzejgenocida.rs

For the Publisher

Dejan Ristić

Executive Editor

Aleksandra Mišić

Art Director of the Project

Nikola Radosavljević, PhD in Arts

Text Design

Marica Bucek

Proofreading

Isidora Injac

Translation

Olivera Ristić

Printed in Repubic of Serbia by

Intra Net Centar, Belgrade

Print run

200

ISBN

978-86-86831-82-8

